

İSLAM DEVLETLER HUKUKUNDA SAVAŞ ESİRLERİNE UYGULANAN YAPTIRIMLARIN ANALİZİ

Mehmet BİRSİN *

Özet

İslam hukuku savaşı belirli şartlara bağladığı gibi hakkında hüküm verilmeye kadar geçen sürede savaş esirlerine iyi muamele edilmesi başta olmak üzere uygulanabilecek hukuki yaptırımları da düzenlemiştir. Bu çalışmamızda İslam hukuku tarafından savaş esirleri hakkında düzenlenen yaptırım alternatifleri ele alınmıştır. Savaş esirlerini hiç bir bedel almadan (menn) veya kurtuluş bedeli karşılığı salıverme (fidâ'), öldürme ya da köleleştirme seçeneklerinden oluşan bu yaptırımlar hakkında İslam hukuk ekollerinin görüşleri incelenmiştir. Hukuk ekollerinin ön görülen yaptırımlar hakkında başvurdukları akli ve nakli deliller ortaya konularak analizi yapılmaya çalışılmıştır. İslam hukuk ekollerinin yaklaşım biçimleri arasındaki metodolojik farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Savaş, savaş esirleri, kurtuluş fidyesi, kölelik, karşılıklılık

Abstract

The Analysis of the Legal Sanctions for the Prisoners of War in Islamic Law

Islamic law not only establishes the parameters of warfare but also regulates the rules enforced for prisoners of war, one of which is about the fair treatment for prisoners during their sentences. In the article, we present the alternative sanctions supported by different schools of Islamic law such as murder, enslavement, emancipation of the prisoners in exchange for fidya (ransom) or setting them free without any compensation (menn). We put forward rational and transferable evidences supported by each approach. Finally we discuss the methodological differences among Islamic schools regarding the sanctions.

Keywords: War, the prisoners of war, enslavement, reciprocity

Giriş

İslam'ın gelişim çizgisi izlendiğinde görülür ki Arap yarımadasının katı kabileci toplumsal yapısını çatlatan bir birey kimliği ve kaotik siyasal yapısını dağıtan inanç temelli toplum modeliyle yeni bir paradigmayı temsil etmiştir. Bu durum, varlığını hedef alan karşıtlarının ortaya çıkması kadar, varlığını koru-

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Ü. İlahiyat Fakültesi

yacak refleksler geliştirmesini de zorunlu kıldığından, savaşı (cihad), hoşlanılmayan bir hal olsa da hayır umulan bir fariza yapmıştır. (el-Bakara, 2/216).

İslam, ancak haklı bir savaşı meşru görmüştür. Savaş, toplum varlığını korumayı amaçlayan savunma (el-Bakara, 2/190), anlaşmanın bozulması (et-Tevbe, 9/13), Müslümanların siyasal varlığı demek olan devletin egemenliğini koruma ve insanın varlığına ve inançlarına baskı ve işkenceyi ortadan kaldırma (el-Bakara, 2/193; en-Nisâ, 4/75-76) nedenleri dışında meşru görülmemiştir.¹ Diğer bir ifadeyle savaş “Allah’ın dinini aziz tutmak ve insanlardan fesadı savmak için farz kılınmıştır.”² Kâsânî’nin ifade ettiği gibi savaş, (cihad) bizzat amaç olarak (ayın) değil İslam’a davet için farz kılınmıştır.³ Yani savaş (cihad) emri araçsal (vesâil) bir farzdır. Bu araçsal farz ancak meşru amaç ve uygun yöntemlerle gerçekleştirilebilir.⁴

Hz. Peygamber’e farklı zamanlarda cesaretini göstermek, kavmine destek vermek, insanlara gösteriş yapmak, namını duyurmak, ganimet elde etmek veya bir kavime karşı öfke taşıdığı için savaşmak isteyen kişilerin durumu sorulduğunda Hz. Peygamberin ortak cevabı, “Kim Allah’ın sözü en yüce olsun diye savaşırsa, o Allah’ın yolundadır”⁵ şeklinde olmuştur. Yine Hz. Peygamber, kabile asabiyeti ile yapılan savaşları “cahiliye savaşı”⁶ olarak nitelemiştir. Bu şekilde maddî veya manevî sömürü ve hâkimiyet veya kişisel itibar beklentisi için yapılan savaşın meşru olmadığını ifade etmiştir.

Belirtmemiz gerekir ki savaş hali, insancıl duyguların zirvede olduğu bir hali temsil etmemektedir. Ölmek ve öldürmek kavramları etrafında örüntülenmiş olağanüstü bir durumdur. Savaş her ne şekilde ifade edilirse edilsin, öldürme

1 Ali Abdul’l-Wahid Wafi, “İslâmîyete Göre Kölelik”, *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1961, c. 9, s. 209; Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, 14. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, c. 1, s. 271.

2 Abdülğani el-Çanîmi ed-Dimeşkî el-Meydânî, *el-Lubâb fî şerhi’l-kitâb*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdulahmid, el-Mektebetu’l-ilmîyye, Beyrût, ts., c. 4, s. 114.

3 Alâuddin Ebû Bekr b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâiu’s-senâi’ fî tertibi’ş-şerâi’*, Dâru kutubi’l-ilmîyye, 2. bs., Beyrut 1406/1986, c. 7, s. 100.

4 İslam hukuk metodolojisi bakımından ahkâm, mekâsîd ve vesâil şeklinde iki kısımda değerlendirilmiştir. Mekâsîd, bizzat kedisinde bulunan bir menfaatten dolayı elde edilmesi veya yine kendisinde yer alan bir mefsedetten dolayı uzaklaşılması istenen şeydir. Vesâil ise, Mekâsîd olan şeylerin gerçekleşmesini sağlayan, yani “mekâsîd ulaştırıcı yollardır”. Bk Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 100.

5 Buhârî, *es-Sahih*, İlm, 45, Tevhîd, 28, Cihâd, 25; İbn Mâce, *es-Sünen*, Cihad, 13.

6 Müslim, *es-Sahih*, İmâra, 13.

ile sonuç alma çabasıdır. Bu nedenle de ilişkilerin koptuğu, öfkenin kabardığı bir haldir. Bu nedenle savaşı ve sonuçlarını barış halinin konforu içerisinde değil, kendine özgü şartlar içerisinde değerlendirmek ve yargılamak yoluna gidilmelidir. Savaş halinde sorgulanması gereken öldürme fiilinin kendisi değil; haklılık ve kullanılan yöntemin sivilleri (masum) kapsayıp kapsamadığıdır. Yani savaşın haklılığı ve yöntemin meşruiyeti üzerinde durulmalıdır. İslam fıkhi bu ilkeleri gözetmiş ve haksız bir savaşa (talan ve ganimet için) izin vermediği gibi, savaşta muharip olmayan kadın, çocuk, yaşlı, savaşmaya engel bir uzvu kesilmiş kişi, ibadethanede bulunan din adamı ve uzlet hayatı yaşayan kesimlerin öldürülmesi yasaklanmıştır.⁷

Çalışmamızda İslam hukukçularının, savaş esirlerine uygulanabileceğine hükmettikleri yaptırımların, Kur'an ve sünnetteki dayanakları, mezhepler arası yaklaşım biçimleri ve sosyo-siyasal şartların bu hükümlerin tespitindeki etkisi ele alınmıştır. Savaş esirlerine uygulanan yaptırımların dayandıkları delillerin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla İslam hukuk ekollerinin konu hakkında Kur'an'dan aldıkları deliller anlamsal ve metodolojik geçerlilik bakımından ele alınmıştır.

1. İslam Fıkhiğinde Esirlik

Arapça, “bağlamak, tutmak, hapsedmek” anlamlarına gelen “e.s.r.” kök fiilinden türetilen esîr, “ip ile sıkıca bağlanan” (me'sûr) anlamına gelmekte olup bağlanmamış dahi olsa savaşta ele geçirilen “tutsak” için kullanılan bir sıfattır. Hapis ve zindanlardaki tutuklu içinde kullanılmıştır.⁸

Fıkhi bir terim olarak “esîr”, savaşta diri olarak ele geçirilen erkek muharip

7 el-Meydânî, *el-Lubâb*, c. 4, s. 119; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, tahk.: Hâlid Abdullatîf es-Seb' el-İlmî, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1410/1994, s. 90; el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 101; Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman et-Trâblusî el-Mağribî el-Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl li şerhi Muhtasari'l-Halîl*, tahk.: Zekeriyâ Umeyrât, Dâru âlemi'l-kutub, Riyad, 1423/2003, c. 4, s. 544.

8 İbnü'l-Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, tahk.: Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-fikr, Beyrut 1399/1979, c. 4, s. 510, c. 1, s. 107, (“e.s.r.” mad.); Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebu'l-Fadl Cemâluddin İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru sâdır - Dâru Beyrût 1375/1956, c. 4, s. 19 (“e.s.r.” mad.); es-Seyyid Muhammed Murtadâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, tahk.: İbrahim et-Terzî, Matbaatu hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1392/1972, c. 9, ss. 48-49 (“e.s.r.” mad.).

unsuru ifade eder.⁹ İbn Cemâa, “esir, Müslümanların güç kullanarak boyun eğdirip ele geçirdiği hür akıllı savaşçılardır”¹⁰ şeklinde daha ayrıntılı bir tanım yapmaktadır. Tanımdaki “özgür erkekler” ifadesi kadın, çocuk ve köleleri; “akıllı savaşçılar” ifadesi akıl hastalarını, savaşma ve akıl verme gücü olmayan yaşlıları; “güç kullanarak ele geçirdiği” ifadesi barış antlaşması, ülkeye giriş izni (eman) veya ele geçirilmeden Müslüman olanları -tabi oldukları hükümler farklı olduğu için- esir tanımının dışına çıkarmaktadır.¹¹

Kadın ve çocuk tutsaklar için “bir şeyi zorla bir şehirden diğerine götürmek” anlamına gelen “seby” kelimesi kullanılır.¹² Savaş meydanındaki çocuk, kadın ve köleler, oradan taşındıkları için “seby” şeklinde adlandırılmıştır.¹³ Bununla birlikte esir kelimesinin, kadın ve erkek tutsakları birlikte içerecek şekilde kullanıldığı da görülmektedir.¹⁴ Türkçede erkek, kadın ve çocuk farkı gözetilmeden savaşta düşmanın eline geçenler için tutsak veya esir kelimeleri kullanıldığından, bu ayrımı yansıtmak için bazen parantez arası ifadeler, bazen de doğrudan erkek esirler veya kadın ve çocuk esirler türü ifadeler kullanmayı tercih ettik.

Esirlerin, savaş meydanında ele geçirilen askerlerden ibaret olup olmadığı da İslam hukukunda ele alınmıştır. Genel bir yaklaşım olarak, Müslümanlarla savaş halinde bulunan ülkenin (daru’l-harb) vatandaşlarına, esir edilmeden önce Müslüman olmaları hariç, eman akdi olmaksızın İslam yurduna girip yakalandıklarında esir hükümlerinin uygulanacağı kabul edilmiştir.¹⁵ Daru’l-

9 el-Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 232; Muhammed b. el-Huseyn el-Ferrâ Ebû Ya’lâ, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, tahk.: Mahmûd Hasen, Dâru’l-fikr, Beyrût 1414/1994, s. 158.

10 el-İmâm Bedruddîn İbn Cemâa, *Tahrîru’l-ahkâm fi tedbîri ehli’l-İslâm*, tahk.: Fuâd Abdulmun’im Ahmed, Rîâsetu’l-mehâkimi’ş-şer’iyye ve’ş-şuûni’ d-diniyye, Katar 1405/1985, s. 191.

11 İbn Cemâa, *Tahrîru’l-ahkâm*, s. 191.

12 İbnü’l-Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğâ*, c. 3, s. 130. (“s.b.y.” mad.). “S.b.y.” kök fiilinin mastarı olan “seby” esir etmek anlamına gelir. İbn A’rabi, kadınların ya gönül çeldikleri (yebîne) ya da esir edilip (seby) kendilerine sahip olunduğu için “seby” olarak adlandırıldığını söylemektedir. ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c. 38, s. 242 (“s.b.y.” mad.).

13 el-Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 237; Ebû Ya’lâ, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 160; İbn Cemâa, *Tahrîru’l-ahkâm*, s. 191.

14 Şemsu’l-eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Şerhu Kitabi’s-siyeri’l-kebîr*, tahk.: Ebu Abdullah Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâîl, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut 1417/1997, c. 4, s. 22.

15 Şemsu’l-eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, Matbaatu’s-seâde, (Tasvîr daru’l-ma’rife), Beyrût 1331, c. 9, ss. 93-94; el-Mevsilî, Abdullah b. Muhammed b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984, c. 4, s. 125.

harbe mensup kişi, ister kendi iradesiyle daru'l-islama girmiş olsun, isterse bir geminin karaya vurması veya yolunu şaşırması ya da Müslüman askerlerin tuzak kurarak ele geçirmesi sonucunda iradesi dışında darulislama girmiş olsun esir kabul edilmiştir.¹⁶ Bununla birlikte savaş dışı ele geçilen yabancı (gayr-ı müslim) ancak süre giden bir savaş ortamında esir kabul edilebilir.¹⁷ Böyle bir ortam olmadığında ülkeye giren yabancılara esaret hükümleri tatbik edilmez. Zaten klasik İslam hukukçularının kastı da bu değildir. Onlar sürekli ve fiili savaş halinin hâkim olduğu çağları göz önünde bulundurmışlardır.

Kur'an, Mekke döneminden itibaren, kendisinin ihtiyacı olsa dahi, esirlere ikramda bulunmayı (*el-İnsan*, 76/8) övmüştür. Yine Kur'an, kurtuluşa eren hayır ve iyilik sahiplerinin aştıkları "*sarp geçit*" in unsurlarında birinin "*köle azad etmek*" (*el-Beled*, 90/8-16) olduğunu haber vermiştir. İslam hukukçuları ayette geçen "*فَكَرَّ رِقَبَةً*" ifadesinin, hem tek başına köle azat etmeyi hem de özgürleştirmeye yardım etmeyi içerdiğini kabul etmişler¹⁸ ve her iki haliyle esir/köle azadının mendub olduğuna hükmetmişlerdir.¹⁹

Hz. Peygamber, esirlere insan onuruna yakışır şekilde davranmayı emretmiştir. En büyük düşmanlarını esir aldığı anda dahi kendilerine işkence edilmesine izin vermemiştir.²⁰ Esirlerin durumunu görmek için ziyaret etmiş²¹, "Ben açım, bana yemek verin" diye seslenen esire, "bu senin ihtiyacıdır" buyurarak esirlerin temel insan haklarından mahrum edilemeyeceğini göstermiştir.²² Kureyza esirleri için dahi "*onların esirlerine iyi davranın, istirahat ettirin, kanıncaya kadar su ihtiyaçlarını giderin, güneş ve silahların sıcaklığını üzerlerinde toplamayın*"²³

16 Takıyyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Adilhalîm İbn Teymiyye el-Harrânî, *es-Siyâsetu's-Şer'îyye ve İslâhu'r-râî ve'r-raiyye*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrût ts., s. 111.

17 Abdullatîf Âmir, *Ahkâmu'l-esrâ ve's-sebâ'âtü fi'l-hurûbi'l-İslamiyye*, Dâru'l-kutubi'l-Mısri, Dâru'l-kutubi'l-Lübnânî, Kahire-Beyrut 1409/1986, s. 82.

18 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 7, s. 60; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, tahk.: Ali Muhammed Muavved ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1414/1994, c. 18, s. 3; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, s. 428 ("r.k.b." mad.).

19 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 7, ss. 60-61.

20 Ebu Abdullah el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîheyin*, Dâru'l-Harameyn li'tabâati ve'n-neşr ve't-tevzî', Kahire 1417/1997, c. 3, s. 345, (h.no: 5294).

21 Buhârî, *es-Sahih*, Husumât, 7; Müslim, *es-Sahih*, Cihâd, 19.

22 Müslim, *es-Sahih*, Nezr, 3; Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, tahk.: Şuayb el-Arneût vd., Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1420/1999, c. 33, s. 124 (H.no: 19894); Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân el-Büstî, *Sahîh İbn Hibbân bi-terîbi İbn Belbân*, tahk.: Şuayb el-Arneût, 2. bs., Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1313/1993, c. 11, s. 198.

23 Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitâbu'l-meğâzi*, tahk.: Marsden Jones, Âlemu'l-kutub, Beyrut

talimatını vermiştir. Bu yaklaşımının sonucu olarak ashap esirlerine iyi davranmış, hatta onlara kendi yediklerinden daha iyi yiyecekler yedirmişlerdir.²⁴

İslam hukukuna göre esirlere uygulanacak yaptırımın seçimi devlet başkanının yetkisindedir; çünkü esir, esir alan askerlerin şahsi malı değildir. Esir alan asker, ilgili devlet kurumuna esiri ulaştırıncaya kadar ondan sorumludur. Bu sürede esir, onun zimmetindedir; onu korur, yedirir ve davranışını düzeltir; fakat esir üzerinde bir önceliğe sahip değildir. Esirin serbest bırakılması veya öldürülmesi hususunda tasarruf hakkı yoktur.²⁵

İslam fıkhi, erkek esirlere kötü muameleyi kabul etmediği, kadın esirin de kişilik ve iffeti korumuş ve cinsel istismara konu olmaması için bazı tedbirler alınmıştır. İslam fıkhi, askerlere pay edilip bir hayız dönemi geçirmeyen kadın esirler ile cinsel ilişkide bulunmayı caiz kabul etmemiştir. Bu fiili cezai müeyyideye bağlamıştır. Paylaşımından önce esir kadın ile ilişki kuran askere hadd cezası tatbik edilmesini uygun bulmamışsa da, askerin ta'zir cezası ile cezalandırılması gerektiğine hükmetmiştir. Böyle bir fiil sonucunda hamile kalan kadının ümmü veled; çocuğun ise nesebinin sahih olacağını tespit etmiştir.²⁶ Esirler arasında yer almayan bir kadına tecavüz halinde ise zina haddinin tatbik edilmesini kararlaştırmıştır.²⁷

Savaş esirlerinin ateşte yakılması, ölü veya diri olarak caiz değildir. Hz. Peygamber, "Allah'ın kullarına Allah'ın azabıyla ceza vermeyin" buyurmuş,²⁸ esir (seby) taksimi esnasında veya taksimden sonra ki satış işlemlerinde küçük çocuğun annesinde ayrı düşürülmesini lanetlemiştir.²⁹ İslam mezhepleri, kadın ve küçük çocuğunun birbirinden ayrı düşürülmesinin caiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.³⁰ Hanefî ve Hanbelîler ergen olmayan çocukların ebeveynle-

1404/1984, c. 2, s. 514.

24 Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed el-Lahmî et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, tahk.: Hamdi Abdulmecid es-Selefi, Meketebetu İbn Teymiyye, Kahire ts., c. 12, s. 393; İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru hecer, yy., 1418/1997, c. 5, s. 191.

25 Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Kudâme, *el-Muğnî alâ Muhtasari'l-Hirakî*, tahk. Muhammed Reşid Rızâ, Dâru'l-Menâr, yy., 1367; Âmir, *Ahkâmu'l-esrâ*, s. 155.

26 Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 61.

27 Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 61.

28 Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 60.

29 et-Tirmîzî, *es-Sünen*, Siyer, 17; el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, s. 524.

30 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 5, s. 228; Burhânuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Merğînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*, tahk.: Talâl Yusuf, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî,

rinden, küçük erkek ve kız kardeşlerin birbirinden ayrı düşürülmesini de caiz görmemişlerdir.³¹ Şâfiîler, cizye talebinde bulunan esirin bu talebinin kabul edilmesinin caiz olduğunu; ancak bu teklif ile esirin kanunun korunmuş hale geldiğini kabul etmişlerdir.³² Esir ile zimmet akdi yapma yetkisi siyasal iktidara (imam) verilmiştir.³³ İslam fıkhı, kadın, çocuk, zayıf akıllı, fakir, çok yaşlı ve âmâ kişilerden cizye alınmayacağına hükmetmiştir.³⁴ Hanefî ve Malikîlere göre cizye ehli kişi, henüz kendisinden cizye alınmadan Müslüman olursa cizye düşer.³⁵

2. Savaş Esirlerine Uygulanan Hukukî Yaptırımlar

Mezhepler arası farklılıkları dikkate olmadan ifade etmek gerekirse İslam hukukçuları, esirlere uygulanacak yaptırımları, bedelsiz salıverme (menn), kurtuluş fidyesi karşılığında serbest bırakma (fidâ'), öldürme, köleleştirme ve cizye hükümlerine tabi kılma şeklinde sıralamışlardır.³⁶

Bu hukuki yaptırımlardan cizye ahkâmı, esirlikten farklı bir mantığa dayanan geniş konu olması nedeniyle incelememizin dışında tutmaktayız. Savaş esirlerinin bedelsiz veya kurtuluş fidyesi karşılığında salıverilmelerini ise dayandıkları nassın tek olması ve tartışmaların iç içe girmiş olması nedeniyle birlikte incelemeyi tercih etmekteyiz.

2.1. Bedelsiz veya Kurtuluş Fidyesi Karşılığında Serbest Bırakma

Kur'an'ın savaş izni vermesiyle³⁷ başlayan süreçte birçok savaş meydana gelmiş

Beyrût 1416/1995, c. 3, s. 54; el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 238; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafîd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-muctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, tahk.: Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Mektebetü İbn Teymiyye, Kâhire 1410, c. 3, s. 326.

31 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 13, s. 139; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 160.

32 Muhammed b. Ahmed b. Hamza Şemsuddîn er-Ramlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Dâru İhyâi turâsi'l-Arabî, Beyrut 1413/1992, c. 8, s. 69; Ebu'l-Huseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Dâru'l-minhâc, Beyrut 1421/2000, c. 12, s. 153; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, s. 212.

33 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, s. 213.

34 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, ss. 216, 220.

35 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 10, s. 80; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, s. 221.

36 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-muctehid*, c. 2, ss. 332-333; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, ss. 57, 158. el-Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 8, s. 408.

37 İslam bilginleri, savaş izninin *el-Bakara*, 2/190 veya *el-Hacc*, 22/39. ayetleriyle verildiğini kabul

ve esirler alınmıştır. İslam tarihindeki ilk büyük savaş olan Bedir savaşında (Ramazan 2/Mart 624) Hz. Peygamber'in esir alması, "Hiç bir peygambere yeryüzünde tamamen kuvvetlenmedikçe esirler edinmesi uygun olmaz. Siz dünya menfaatini istiyorsunuz, Allah ise ahireti (size vermek) istiyor..." (el-Enfal, 8/67) ayetiyle doğru bulunmamıştır. Çünkü savaş, esirler alıp dünyalık devşirmek için değil son vahyin korunması için meşru kılınmıştır. Bu amaca hizmet etmeyen esir almayı, Kur'an, bu nedenle "dünya menfaati isteme" olarak değerlendirmiştir.

Savaşta esir alma ve esirlere uygulanacak hükümler hakkında Kur'an'da yer alan tek açık ayet Müslümanların güçlendikleri bir zamanda nazil oldu:

İnkâr edenlerle (savaşta) karşılaştığımızda onları sindirinceye kadar boyunlarını vurun sonra da ipi sıkı tutun [esir alın]. (Bu şekilde onlara hâkim olduktan sonra) ya bir lütuf olarak veya bir bedel karşılığı (onları serbest bırakın) ki savaş yükünü bırakıp gitsin. Bu böyledir, eğer Allah dileseydi onları (kendisi) cezalandırırdı. Fakat sizi birbirinizle sınamak için (böyle yapıyor). Allah yolunda öldürülenlere gelince Allah, onların yaptıklarını (amellerini) boşa götürmeyecektir. (Muhammed, 47/4)

Bu âyet, savaş esirlerine uygulanacak hukuki yaptırımı, bedelsiz (menn) veya kurtuluş bedeli (fidâ) karşılığında serbest bırakma şeklinde düzenlemiştir. Bununla birlikte ilk dönemden itibaren bu ayetin, daha sonra nazil olan *et-Tevbe* 9/9. ve 29. ayetleriyle ilişkisi ve birlikte hüküm tesis edip edemeyecekleri tartışılmıştır:

Haram aylar geçtikten sonra her nerede bulursanız müşrikleri öldürün, tutsak edin, kuşatın ve bütün gözetleme yerlerinde durup onları gözetleyin. Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekâtı öderlerse artık yollarını açın (dokunmayın). Doğrusu Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir (*et-Tevbe*, 9/5).

Kitap ehlinde Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve elçisinin haram kıldıklarını yasak saymayan ve hak dini din edinmeyenlere küçülmüş olarak kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın (*et-Tevbe*, 9/29).

Ayetler arası ilişkinin tespitinde ele alınan ilk konu "nesh" sorunudur. *et-Tevbe* suresi 5. ve 29. ayetlerin bu ayetin hükmünü yürürlükten kaldırdığı (nesh), Abdullah b. Abbâs (ö.68/687), İbn Cureyc (ö.150/767) , Süddî (ö.128/745), Katâde (ö.118/735) , ve Dahhâk (ö.211/826) gibi ilk dönem bilginlerinden rivayet edilmiştir. Ayetin mensuh olmadığı görüşü ise Abdullah b. Ömer (ö.73/692),

etmişlerdir. Bu konudaki görüşler için bk. Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, ss. 60-61.

Atâ b. Ebi Rebâh (ö.114/732) ve Hasan el-Basrî (ö.110/728) gibi diğer ilk dönem bilginlerinden nakledilmiştir.³⁸ Tam tersi bir neshin olduğu, yani Muhammed suresi 4. ayetin, et-Tevbe suresi 5. ayeti neshettiği hakkında Dahhâk, Süddi ve Atâ'dan gelen bir rivayet de bulunmaktadır.³⁹

İslam hukuk ekollerinden Malîkî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, Muhammed suresi 4. ayetin mensuh olmayıp muhkem olduğu görüşündedirler. Tevbe suresi 5. ayetin daha sonra nazil olmuş olmasının neshi zorunlu kılmayacağını, her iki ayeti amel ettirme imkânı varsa, birinin diğerini neshetmesinin caiz olmadığı teziyle savunmuşlardır.⁴⁰ et-Taberî (ö.310/923), ayetin neshini değerlendirirken, bir ayetin diğerinin hükmünü yürürlükten kaldırdığını (nesh) gösteren bir delilin (nâsîh) bulunması gerektiğini de ilave etmiştir.⁴¹

Ayetin mensuh olmadığını savunanlar, Hz. Peygamberin, bedelsiz veya fidye olarak esirleri serbest bırakmış olmasını ayetin tatbikatı olarak görmüşlerdir. Hz. Peygamber'in uygulamalarının başlıca örnekleri şunlardır: Küçük Bedir olarak bilinen Abdullah b. Cahş Seriyyesinde (2/ 624) Osman b. Abdullah ve el-Hakem b. Keysân esir alınmış ve kırkar ukiyye (4752 gr) fidye karşılığında serbest bırakmıştır.⁴² Bedir'de esir alınan müşriklerden bir kısmını fidye karşılığı, fidye ödeme gücü olmayanlar da on Müslüman'a okuma yazma öğretme karşılığında salıvermiştir.⁴³ Beni Âmir b. Sa'saa'dan (diğer rivayette Sakif'in müttekifi olan Beni Ukayl'dan) esir edilen bir kişi, Sakif kabilesinin esir aldığı iki sahâbi ile takas etmiştir.⁴⁴

38 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân -Tefsîru't-Taberî*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru hicr, Kahire 1422/3001, c. 11, ss. 183-187.

39 Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh el-Kurtubî, *el-Câmiu li-ahkâmi'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, et-Tab'atu'l-ülâ, Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1437/2006, c. 10, s. 110.

40 Mâverdî, *el-Havi'l-kebîr*, c. 8, s. 410.

41 et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. 21, s. 187. Ayrıca bkz. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Şerh: Abdülemîr Alî Muhennâ, Dâru'l-hadâse, Beyrût 1988, s. 119.

42 Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretu'n-nebeviyye*, tahk.: Mustafa es-Sikâ-İbrahim el-Beyârî-Abdulahfız eş-Şelebî, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut ts., c. 2, s. 255; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 5, ss. 39-40.

43 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, ss. 126-127; Mâverdî, *el-Havi'l-kebîr*, c. 8, s. 412. Bedir esirlerine uygulanan hükümlerin belirleniş süreci ve tatbikatı hakkında bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 5, ss. 161-171, 201-211.

44 Müslim, *es-Sahîh*, Nezir, 3; Ahmed, *Müsned*, c. 33, s. 124; (H.no:19894); İbn Hıbbân, *Sahîh*, c. 9, s. 198.

Hız. Peygamber, kimi esirleri ise, hiçbir bedel (fidye) almadan serbest bırakmıştır: Bedir esirlerinden Semâme b. Usâl el-Hanefî'yi, Kureyzoğulları'ndan Zubeyr b. Bâtâ ve Amr b. Sa'd'ı, Mekke'nin fethinde (8/630), bütün Mekkelileri⁴⁵ Gatafan Gazvesinde Hibbân ve kendisini öldürmeye kalkışan Du'sûr b. el-Hâris adlı esirleri serbest bırakmıştır.⁴⁶ Hısmâ Gazvesi'nde Zeyd b. Harise 100 kadın ve çocuğu esir almış, Hız. Peygamber bunların tamamını serbest bıraktırmıştır.⁴⁷

Hanefiler ise, Muhammed suresi 4. ayetin yürürlüğünün daha sonra nazil olan et-Tevbe suresi 5. ayet ile kalktığını (nesh) iddia ederler.⁴⁸ Hanefiler göre, hass lafız önce olup hükmü yerleştikten sonra âmm bir lafız onun zıddı bir hüküm ile gelirse umum olanın hâs üzerine düzenlenmiş olduğunu gösteren hariçi bir delalet olmadıkça, has lafzın kapsadığı hükmün neshini gerektirir. Çünkü âmm lafız, hâs lafzın içerdiği şeyi ve onun dışındakilerini içerir. Bu nedenle âmm lafız, hâs lafzın içerdiklerini de ifade etmiş gibidir.⁴⁹ Bu yaklaşımı konumuz özeline getirdiğimizde Hanefiler, Tevbe suresi 5. ayetin esirlerin öldürülmesini emreden bir hüküm getirdiğini ve bu hükmün önceki hâs hükmün esirler hakkında getirdiği düzenlemeyi âmm bir lafızla geldiği için içerdiğini, ancak ona aykırı (zıt) bir hüküm getirdiği için de neshettiğini söylemişlerdir. Hanefiler, aynı yaklaşımlarına paralel olarak, Hız. Peygamber'in Bedir esirlerini fidye karşılığı serbest bırakmış olmasını da mensuh kabul etmişlerdir.⁵⁰

Hanefiler, görüşlerini, akli bakımdan da güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda esirleri bedelsiz salıverme (menn) uygulamasının, ganimete hak sa-

45 Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, s.119-122; et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. 21, s. 187; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, tahk.: Muhammed, es-Sâdik Kamhâvî, Dâru İhyâi't-turâsî'l-Arabî, Beyrût 1405/1985, c. 5, s. 269.

46 Ebu'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mulûk ve'l-umem*, tahk.: Muhammed Abdulkadir Atâ – Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1412/1992, c. 3, ss. 157-158. İbn Kesir, bu kişinin adının Du'sûr veya Çavres b. el-Hâris olarak rivayet edildiğini belirtmektedir. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. 5, s. 315.

47 el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, s. 559.

48 Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, tahk. Uceyl Câsim en-Neşemî, Vizâratu'l-evkâf el-Kuveytiyye, 2. bs., Kuveyt 1414/1994, c. 1, s. 385; Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Temhîdu'l-ukûl fi'l-usûl (Usûlu's-Serahsî)*, tahk.: Ebu'l-Vefâ el-Afğânî, Lecnetu'l-meârifî'n-Nu'maniyye, Haydarabâd ts., c. 2, s. 85; el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 120.

49 el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, c. 1, s. 385

50 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 120.

hibi olanları zarara uğrattığını ve dârulharbe geçip yeniden savaşmalarına imkân sağladığını söylemişlerdir.⁵¹ Hz. Peygamber'in Kureyzaoğulları kabilesinden Zübeyr b. Bâtâ ile Hayberlileri bedelsiz olarak (menn) serbest bıraktığına ilişkin haberleri ise cizye ile tevil etmişlerdir. Çünkü onlara göre devlet başkanının (imam) üç hukukî yaptırımdan (ki onlar cizye, öldürme ve köleleştirmedir) birini uygulamadan esiri serbest bırakma hakkı yoktur.⁵²

Hanefîler, benzer gerekçelerle esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasını da caiz görmezler.⁵³ Onlara göre el-Enfâl suresi 12 ve Tevbe suresi 5. ayetlerinde düşmanın öldürülmesinin emredildiğini, bu emrin, ancak savaş emrinin verilmiş nedeniyle ki Müslümanlıklarına vesile olmadır, örtüşen bir neden ile terk edilebileceğini söylerler. Zimmet akdi ve köleleştirmede bu anlamın bulunması sebebiyle bu uygulamaların farzı terk etmek değil aksine maksadını tatbik olduğunu savunurlar. Mal türü fidye karşılığında serbest bırakmanın ise savaşabilmesi için düşmana yardım etmek olduğunu düşünürler.⁵⁴

Ebu Hanifîlerden Ebu Yusuf ve Muhammed ise bu ana görüşü paylaşmakla birlikte Müslüman esirin kurtuluşu karşılığında esirlerin serbest bırakılabileceğini kabul etmişlerdir.⁵⁵ Onlara göre Müslüman'ın kurtarılması inkâr ehlinin helak edilmesinden daha önceliklidir. Esirlerin ganimet ehline dağıtılmış olup olmamasını ise esir takası (el-mufâdât) bakımından farklı değerlendirmişler. Ebu Yusuf, ganimet ehline dağıtılmadan esir takasını caiz görürken, eş-Şeybânî her iki halde esir takasını caiz görmüştür.⁵⁶ Bu hususta Hz. Peygamber'in Sakif'in esir ettiği iki Müslüman karşılığında Beni Ukayl'in bir esirini serbest bıraktığı haberine dayanmışlardır.⁵⁷

Esirlerin hiçbir bedel alınmaksızın veya fidye alınarak serbest bırakılması hususunda cumhurun görüşünün daha sağlam olduğu görülmektedir. Çünkü nesih iddiasının, et-Tevbe suresi 5. ayetin daha sonra nazil olduğu tespitinden başka bir gerekçesi yoktur. et-Tevbe suresi 5. ayet bir taraftan Müslümanlarla

51 Kemâluddîn Muhammed b. Abdolvahid İbnu'l-Humâm, *Şerhu Fethi'l-kadîr*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1424/2003, c. 5, s. 456.

52 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 119.

53 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 120.

54 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 120.

55 es-Serahsî, *Şerhu Kitabi's-siyeri'l-kebîr*, c. 4, s. 186.

56 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 120.

57 Müslim, *es-Sahih*, Nezir, 3; Ahmed, *Müsned*, c. 33, s. 124, (h.no: 19894); İbn Hibbân, *Sahih*, c. 11, s. 198.

oldukça uzun bir geçmişten beri düşmanca ilişkiler kurmuş ve sözleşmelerini bozmuş müşrikleri muhatap almaktadır, diğer taraftan ise yalnızca öldürmekten değil “tutsak etmek”, “kuşatmak” ve “her yerde gözetlemek”ten söz etmektedir. Bu topyekûn bir savaş tasvirdir. Diğer bir ifade ile esirlere uygulanacak yaptırımlarla değil süren bir savaşın yürütülmesinde izlenmesi gereken strateji ile ilgilidir.⁵⁸ Bu topyekûn savaş halinde dahi “esir alın”⁵⁹ ifadesini kullanmış olması, öldürmenin tek seçenek olarak sunulmadığını göstermeye kâfidir. Eğer ayet yalnızca öldürmeyi emretmiyorsa savaş sonrasında esirin çeşitli şekillerde serbest bırakılmasını kısıtlayıcı bir hüküm içerdiği sonucuna varılamaz. Bu görüşün, Hz. Peygamber’in esir almasını yakışık bulmayan el-Enfâl, 8/67 ayetinin kapsamında görülmesi de doğru değildir. Çünkü ayetin temel eleştirisi, fidye karşılığı esirleri serbest bırakmaya değil Müslüman toplumun selameti garanti edilmeden dünya yararına ilgi gösterilmesinedir. Diğer taraftan unutulmamalıdır ki Medine’deki toplulukları, diğer toplumlardan ayrı bir birlik olarak tanımlayan Medine vesikası, savaş esirlerinin kurtuluş fidyesinin toplumsal dayanışma sistemi ile ödenmesini kabul etmiştir. (mad. 3-12). Bu şekilde vesika, esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasının Bedir’deki uygulamadan önce belirlenmiş olduğunu göstermektedir.

2.2. Savaş Esirinin Öldürülmesi

Muhammed suresi 4. âyetin mensuh olmadığını savunanların bir kısmı, âyetin “hasr” ifade ettiği kanaatindedir. Bu kanaati taşıyanlar, savaş esirlerinin öldürülmesini hukukî yaptırım seçenekleri arasında kabul etmezler. Sahabeden Abdullah b. Ömer (ö.73/692) ve ilk dönem bilginlerinden Hasan el-Basrî, Sâid b. Cubeyr (ö.94/713), Mücahid (ö.104/723), Atâ b. Ebi Rebâh (ö.114/732), Muhammed b. Sîrîn’den (ö.110/729) esirlerin öldürmesinin caiz olmadığına dair görüşler nakledilmiştir.⁶⁰ Abdullah b. Ömer’in yaklaşımını gösteren rivayet şöyledir:

58 Ahmet Özel, “İslam’da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2003, c. 1, sayı: 1, s. 116.

59 وَخَذُوهُمْ ifadesi “esir edin” şeklinde tefsir edilmiştir. bk. Cârullah Ebi’l-Kâsım Muhammed b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki Çavâmidi’t-Tenzîl ve Uyyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, Mektebetu’l-Abikân, Riyad h.1418/1988, c. 3, s. 13; Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl (Tefsîru’n-Nesefî)*, tahk.: Yusuf Ali Bedevî, Dâru’l-kelimi’t-tayyib, Beyrut 1419/1998, c. 1, s. 664.

60 et-Taberî, *el-Câmiu’l-beyân*, c. 21, ss. 185-187; el-Cessâs, *Ahkâm*; c. 5, s. 269; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, s. 45; Âmir, *Ahkâmu’l-esrâ*, s. 176

Haccâc'a esirler getirildi. İbn Ömer'e öldürmesi için bir adam verdi. İbn Ömer, biz bununla emredilmedik. Allah, "onları sindirinceye kadar boyunlarını vurun sonra da ipi sıkı tutun [esir alın], ya bir lütuf olarak veya bir bedel karşılığı onları serbest bırakın" (Muhammed, 47/4) buyurmaktadır, dedi.⁶¹

Ayetin neshedilmediği görüşünde olan Malikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri, ayetin "hasr" da ifade etmediğini savunmuşlardır. Öldürmenin esirlere uygulanan hukukî yaptırımlardan biri olduğunu savunanlardan olan İbn Rüşd el-Cedd (ö.520/1126), "onları savaş (meydanın)da yakalarsan, arkada kalanların hatırlayıp ibret alacakları şekilde onları darmadağın et" (el-Enfâl, 8/57) ayetine dayanmıştır. Ona göre ayet, esirlerin öldürülmesini; sağ bırakılmamasını farz kılmıştır. Ancak savaş esirlerini öldürmeyi farz kılan bu ayet, âmm olduğu için tahsis ihtimali taşımaktadır. Bu nedenle "...sonra da ipi sıkı tutun [esir alın]. Bu şekilde onlara hâkim olduktan sonra (ishân) ya bir lütuf olarak veya bir bedel karşılığı (onları serbest bırakın) ki savaş yükünü bırakıp gitsin" (Muhammed, 47/4) ayetiyle tahsis edilmiştir. Bu şekilde ayet, öldürmenin "ishân"dan önce olduğunu beyan etmiş ve bu halde hükmün karşılıksız (menn) veya bir bedel ile (fidâ) serbest bırakmak için esir etmek olduğunu bildirmiştir.⁶² Bununla birlikte Muhammed suresi 4. ayet ile gelen esir alma emri, zorunluluk (ilzam) ve öldürmenin haram oluşunu değil, serbestiyi (tahyir) ifade etmektedir. Çünkü emirden önce yasağın bulunması, emrin farziyet değil, mubahlık bildirmek için geldiğine işaret eder. Esir almayı emreden hüküm (Muhammed, 47/4), el-Enfâl, 8/57 ayetinden sonra geldiği için esirlerin öldürülmesini haram kılmaz yalnızca öldürülmemesini mubah kılar.⁶³ Buna göre Muhammed, 47/4 ayeti, el-Enfâl, 8/57 ayetin umum hükmünden tahsiste bulunmuş olsa da âmm olan esirleri öldürme hükmü yerinde durmaktadır. Bu görüşte olanlar, "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün" (et-Tevebe, 9/5) ayetinin, esirlerin öldürülmesi seçeneğini ilave bir hüküm getirdiğini kabul etmişlerdir.⁶⁴

Muhammed, 47/4. ayetin "müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün" (et-Tevebe, 9/5) ayetiyle nesh edildiğini kabul eden Hanefîler, savaş esirlerinin öldü-

61 et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. 21, s. 185.

62 İbn Rüşd'e göre savaş esirlerini öldürmeyi farz kılan bu ayet âmm bir lafız ile gelmiştir. Tahsis ihtimalini taşımaktadır. Bu nedenle Muhammed 47/4 ayetiyle tahsis edilmiştir. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, el-Kurtubî (el-Cedd), *el-Mukaddemât ve'l-mumehhedât*, Dâru'l-ğarbi'l-İslamî, Beyrut 1408/1988, c. 1, s. 366.

63 İbn Rüşd (el-Cedd), *el-Mukaddemât*, c. 1, ss. 365-366.

64 et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. 21, s. 187; el-Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 8, s. 408.

rülmesinin bu ayet ile sabit muhkem bir hüküm olduğunu kabul ederler.⁶⁵ Haneffilerden Kâsanî, “öyleyse [ey inananlar] onların boyunlarının üzerine vurun, parmaklarını kırın” (*el-Enfâl*, 8/12) ayetini de görüşleri için delil getirir. Bu ayetin düşmanı esir ettikten sonraki uygulamayı haber verdiğini söyleyen el-Kâsanî, “çünkü boyunları vurmak mafsaldan ayırmaktır. Savaş halinde buna güç yetirilmez; ancak esir ettikten sonra buna güç yetirilebilir” demektedir.⁶⁶ İbn Hazm ise bu âyete dayanarak yalnızca kılıç ile esirlerin boyunlarının vurulması gerektiğini söylemektedir.⁶⁷

Görüldüğü üzere İslam hukukçuları, savaş esirlerinin öldürülmesi hakkındaki görüşlerini, savaş meydanındaki mücadeleyi tasvir eden *Enfâl*, 8/12, 57 ve *Tevbe*, 9/5 ayetlerinden elde etmeye çalışmışlardır. Ancak âyetler incelendiğinde, savaş meydanındaki mücadeleyi tasvir ettikleri ve “esir aldıktan sonra” öldürmeyi emreden ya da caiz gören bir ifadeye yer vermedikleri görülmektedir.⁶⁸ İbn Rüşd el-Hafid, esirlerin öldürülmesini hakkında ortaya çıkan görüş farklılığını değerlendirirken bu noktanın altını çizmiştir. Ona göre görüş ayrılığının nedeni, Kur’an’da yer alan hükümler ile Hz. Peygamber’in uygulamaları arasındaki farklılıktır. Çünkü Muhammed suresi 4. ayetin zahiri, bedelsiz veya fidye karşılığı esirleri serbest bırakmaktan başka bir şey yapmanın caiz olmadığını göstermektedir.⁶⁹

Kur’an’da esirlerin öldürülmesi hakkında açık bir ifade bulunmadığına göre Hz. Peygamber’in kimi esirlerin öldürülmesini emretmiş olmasını nasıl açıklayabiliriz? Hz. Peygamber’in *Bedir*’de Ukbe b. Ebi Muayt ve Nadr b. el-Hâris’i; *Uhud*’ta (3/625), şair Ebu Azze’yi esir edildikten sonra öldürülmelerini emrettiği haber verilmiştir.⁷⁰ Yine Sa’d b. Muaz’ın hükmüne razı olan Kureyzaoğullarının erkeklerinin öldürüldüğü de sabittir.⁷¹ *Hayber*’in fethinde esir alınan Kinâne b. Ebi’l-Hukayk öldürülmüştür.⁷² Hz. Peygamber Mekke’nin fethinde Hilal b. Hatal, Mikyas b. Habâbe, Abdullah b. Ebi Sarh’nın öldürülmesini

65 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 10, s. 139.

66 el-Kâsanî, *Bedâi’*, c. 7, s. 119.

67 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru’l-âfâki’l-cedîd, Beyrut ts., c. 7, s. 95.

68 Âmir, *Ahkâmu’l-esrâ*, s. 177

69 İbn Rüşd, *Bidâyetu’l-muctehid*, c. 2, s. 333.

70 et-Taberî, *el-Câmiu’l-beyân*, c. 21, s. 187; el-Cessâs, *Ahkâm*; c. 5, s. 269; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. 13, s. 45.

71 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, s. 255.

72 el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, ss. 671-673; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, s. 351.

emretmiş ve “onları, Kâbe’nin örtüsüne sarılmış bulursanız dahi öldürün” buyurmuştur.⁷³ Esirlerin öldürülmesi hakkında sahabeden de örnekler nakledilmiştir. Bu bağlamda Hz. Ebu Bekr’in “Fecâe bana getirildiğinde onu yakmayıp öldürseydim veya serbest bıraksaydım” dediği; Ebu Mûsa’nın Sûs Dahkânını, kendisini unutarak güvence (eman) verilenlerin içine katmadığı için öldürdüğü rivayet edilmiştir.⁷⁴

Yukarıda verilen örneklerden Hz. Peygamber ve sahabe döneminde esirlerden bir kısmının öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak esirlerin öldürülmesi, tutsaklara uygulanan hukukî yaptırımın şıklarından biri mi, yoksa bu kişilerin savaş öncesi işledikleri ölüm cezası gerektiren bir suçundan mı kaynaklanmaktadır? Bu sorunun cevabı, Hz. Peygamber’in esir edildikten sonra öldürülmesine hükmettiği kişilerin savaş öncesi fiil ve tutumlarının incelenmesiyle anlaşılabilir:

Bedir esirleri arasında yer alan Ukbe b. Ebi Muayt’ın, Mekke döneminde Hz. Peygambere yaptığı aşırı eziyet nedeniyle öldürüldüğü gelen rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁷⁵ Uhud günü esir düştükten sonra öldürülen şair Ebu Azze ise daha önce Bedir’de esir düşmüş, fakirliğini dile getirip Hz. Peygamber’den bağışlanma dilemiş ve bir daha savaşmaması kaydıyla bağışlanmıştır. Buna rağmen bu kişi Uhud savaşına teşvik için şairliğini seferber ettikten sonra savaşa katılmış ve esir düşmüştür. Tekrar lütuf istediğinde ise Hz. Peygamber, “mü’min bir delikten iki kez sokulmaz” buyurarak öldürülmesini emretmiştir.⁷⁶ Daha önce kabul etmiş oldukları Medine vesikasının hükmü gereği Medine’nin savunmasına katılması gereken Beni Kureyza, böyle yapmak şöyle dursun, savaşın en kritik anlarında düşman ile anlaşmıştı. Bu filleri nedeniyle Hz. Peygamber tarafından kuşatıldılar. Nihayetinde daha önce müttefik oldukları Evs kabilesinden Sa’d b. Muaz’ın hakem olarak vereceği hükme razı oldular. Sa’d,

73 İbn Hişâm *es-Sîre*, c. 4, ss. 52-53; el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, s. 859.

74 el-Cessâs, *Ahkâm*; c. 5, s. 270. Asıl adı İyâs b. Abdullah olan Fecâe, Beni Süleym kabilesindedir. Hz. Ebu Bekir’in huzuruna girdiğinde Ebu Bekir, onu Müslüman sanmış ve riddet ehli ile savaşmak için talep ettiği birliği hazırlatmıştır. Ancak hazırlanan birlikle yola çıktıktan sonra Müslüman veya mürted kime rastlamışsa öldürüp malını almıştır. Hz. Ebu Bekir arkasından başka bir birlik gönderip onu getirtmiş ve el-Beki’a gönderip yaktırmıştır. Ebû Ya’lâ, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, s. 60, 2 no’lu dipnot.

75 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. 5, ss. 188-189.

76 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu’l-umem ve’l-mülûk*, tahk.: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, 2. bs., Dâru’l-meârif, Kahire 1969, c. 2, ss. 500-501, İzzuddin Ebi’l-Hasen Ali b. Muhammed İbnu’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-tarih*, tahk.: Ebu Ferrâ Abdullah el-Kâdî, Daru’l-kutubu’l-ilmîyye, Beyrut 1407/1987, c. 2, ss. 57-58.

hem Yahudilerden hem de Hz. Peygamber'den vereceği karara razı olacaklarını teyit ettikten sonra –kimi görüşlere göre- Yahudi kutsal kitabına göre hüküm vererek erkeklerinin öldürülmesi, kadın ve çocuklarının esir edilmesine hükmetti.⁷⁷ Bu hakem kararına dayanılarak erkekler öldürüldü.

Hayber'in fethinde Yahudilere, taşınır-taşınmaz bütün mallarını Müslümanlara teslim etmeleri şartıyla yaşam güvencesi verilerek sulh yapıldı. Toplumun lideri olan Kinâne b. Ebi'l-Hukayk'ın, yalnızca kendisinin bilgisinde olan bazı malları gizlediği ortaya çıkınca Hz. Peygamber tarafından Muhammed b. Mesleme'ye öldürmesi için teslim edildi. Bu kişi, Muhammed b. Mesleme'nin kardeşi Mahmud b. Mesleme'yi öldürmekten de sorumlu idi.⁷⁸ Mekte'nin fethinde öldürülen Hilâl b. Hatal, Müslüman olup Medine'ye hicret etmiş ve Hz. Peygamber tarafından kendisine bir yardımcı da verilerek zekât memuru olarak görevlendirilmişti. Dönüş yolunda yardımcısını öldürüp "eğer bu yaptığım Muhammed'e gidersem kesinlikle beni öldürür" diyerek zekât olarak topladığı mallarla birlikte Mekte'ye kaçmıştı.⁷⁹ Hz. Peygamber Mekte'ye girince kendisine İbn Hatal'ın Kâbenin örtüsüne sarıldığı haber verildi. Hz. Peygamber öldürülmesini emretti.⁸⁰ Mekte'nin fethinde Hz. Peygamber'in öldürülmesini emrettiği Mikyas b. Habâbe ise kardeşini hata ile öldüren Ensar'dan bir kişiyi öldürdüğü için kısasen öldürülmüştür.⁸¹

Yukarıda kaydettiğimiz örneklerde Hz. Peygamberin uygulaması ile Kur'an'ın hükmü arasında iddia edilen şekliyle bir farklılık bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber tarafından öldürülmesi emredilen bütün esirlerin, savaş öncesi dönemde işledikleri suçları nedeniyle öldürüldüğü görülmektedir.⁸² Bu yaklaşıma paralel olarak Abdullah b. Ömer, Hasen el-Basrî, Sâid b. Cubeyr,

77 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, s. 255; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev.: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2004, ss. 209-210, 488-489; Vehbe ez-Zuhaylî, *Âsârü'l-harb fi'l-fikhi'l-İslamî*, Dâru'l-fikr, Dimeşk 1419/1998, s. 436.

78 el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, ss. 671-673; İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, s. 351.

79 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, s.52; el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, s. 859

80 İbn Ubeyd, *Kitabu'l-emvâl*, s.120.

81 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, ss. 52-53.

82 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 4, ss. 52-53; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, tahk: Abdullah Uneys et-Tabbâ', Müessesetu'l-meârif, Beyrut 1407/1982, c. 1, ss. 55-56; et-Taberî, *Tarihu'l-umem*, c. 3, s. 58 vd.; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, c. 3, s. 326; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, ss. 233-237; Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s. 120. Ayrıca bk. Ahmet Hamdi Furat, "Kur'an'da ve Hz. Peygamberin Uygulamalarında Esirlerin Âkîbeti", *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 2010, ss. 382-385.

Mücahid, Atâ b. Ebi Rebâh, Muhammed b. Sîrîn'den esirlerin öldürülmesinin caiz olmadığına dair görüşler nakledilmiştir.⁸³ Hasan el-Basrî, düşmana korku salma zorunluluğu olan bir savaş dışında esirlerin öldürülemeyeceği görüşündedir. Ebu Hanife'nin hocası Hammâd b. Süleymân da savaş sükûn bulduktan sonra esirlerin öldürülemeyeceği kanaatine sahiptir.⁸⁴ İbn Rüşd, el-Hasan b. et-Temimî'nin esirlerin öldürülmesinin caiz olmadığı hakkında sahabenin icmâi olduğunu söylediğini kaydetmektedir.⁸⁵ Bütün bu farklı yorumlar esaretle savaşma kabiliyetini yitirmiş düşman askerlerinin öldürülebileceğinin İslam hukuk doktrininde yaygın olmakla birlikte İslam fıkından elde edilebilecek tek görüş olmadığını göstermektedir.⁸⁶

Bu güçlü itirazlara rağmen İslam fıkında kabul görmüş olan esirlerin öldürülme seçeneğine gelince bu, devlet başkanının (imam) iznine bırakılarak bireysel infazların önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁸⁷ Devlet başkanı ise Müslümanlara zarar verebileceğinden korkulan esirlerin öldürülmesine hükmedebilecektir.⁸⁸ Savaş esirlerinin öldürülmesini, esirin verebileceği zarara bağlayan klasik dönem hukukçularının, Hz. Peygamber'in öldürülmesini emrettiği esirlerin özel durumlarını dikkate almadıkları görülmektedir. Hâlbuki esirlerin öldürülmesi, genel ve sürekli bir ceza niteliğinde olmayıp özel şartlara mahsus bireysel cezalar niteliğindedir.⁸⁹ Cezanın bu niteliğini dikkate alan Zuhaylî, İslam'da esirleri öldürmenin mubahtan çok harama yakın olduğunu ifade etmektedir.⁹⁰ Hayrettin Karaman da teslim olmuş esirlerin, daha önce işledikleri ölüm cezasının tatbikini gerektiren bir suçu yoksa yalnızca savaşa katıldığı için

83 el-Cessâs, *Ahkâm*; c. 5, s. 269; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, s. 45; Âmir, *Ahkâmü'l-esrâ*, s. 176. Abdullah b. Ömer'in, Mekke'nin fethinde Halid b. Velid'in komutanlığı altında katıldığı Beni Cezîme seriyesinde esirleri öldürmemesi hakkında bk. Buhârî, *es-Sahîh*, Meğâzî, 58, *Ahkâm*, 35.

84 es-Serahsî, *Şerhu Kitabi's-siyeri'l-kebîr*, c. 3, s. 124.

85 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. 3, ss. 332-333.

86 "Harp Esirlerine Yapılacak Muamele İle İlgili Cenevre Sözleşmesi" (1949), savaş esirinin ölümüne veya sağlığının tehlikeye girmesine yol açan her fiil ve ihmali yasaklamakta ve sözleşmenin ağır ihlali kabul etmektedir. (mad. 13)

87 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 10, s. 64; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 159.

88 Mâlik b. Enes, *el-Müdevenetu'l-kübrâ*, Dâru'l-kütubi'l-ilmîyye, Beyrut 1415/1994, c. 4, s. 501; el-Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl*, c. 4, s. 556; el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 234; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 159.

89 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 436.

90 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 440.

esiri öldürmenin caiz olmadığını kabul etmektedir.⁹¹ Ahmet Özel ise esirleri öldürme seçeneğinin İslam hukukçuları tarafından dönemin şartlarından etkilenerek ilave edildiğini tespit etmektedir.⁹²

Yine İslam hukukçuları kadın, çocuk, yaşlı, savaşmalarına engel bir uzvu kesilmiş kişi, ibadethanede bulunan din adamı, uzlet hayatı yaşayan kişiler fiilen veya danışmanlık yaparak savaşa iştirak etmemişlerse öldürülmeyeceği hususunda hem fikirdirler.⁹³ Ancak Şâfiî'nin putperest ve dehri (maniheist) kadınların öldürüleceğine dair bir görüşü nakledilmiştir.⁹⁴ Bu farklılık öldürmenin illetinin savaş mı yoksa inkâr (küfür) mı olduğu hususuna dayanmaktadır.⁹⁵ Hanefîlere göre bu husustaki asl, "savaş ehlinden olan kişinin, ister savaşsın isterse savaşmasın öldürülmesi, savaş ehlinden olmayan kişinin ise ancak hakikaten/fiilen veya görüş, itaat ve teşvik yoluyla manen/destek olarak savaşa katılırsa öldürülmesidir."⁹⁶ Hanefîler, savaştan sonra esirin ceza olarak (ukûbeten) öldürüldüğünü belirterek savaşa katılmış dahi olsa çocuk ve bunamış kişinin (ateh) cezaya ehil olmadıkları için öldürülmeyeceklerini kabul etmişlerdir.⁹⁷ Fiilen savaşa katılmış bir kadının, esir düşmesi halinde öldürülmeyeceğini kabul etmişlerdir.⁹⁸ Zuhaylî, kadın ve çocuk gibi esasen savaşçı olmayan unsurların (seby), Muhammed suresi 4. ayete dayanarak esir edildikten sonra öldürülemeyeceği kanaatindedir.⁹⁹

2.3. Savaş Esirlerinin Köleleştirilmesi

Kölelik eski çağlardan itibaren tüm dünyanın temel sosyal, ekonomik ve siyasi bir olgusudur. Çoğunlukla da savaş esirleri, köleliğin en önemli kaynağını oluşturmaktaydı. Kölelik, Antik Yunan'dan Roma'ya, Bâbil'den Mısır'a, Yahudi ve

91 Karaman, *İslam Hukuku*, c. 1, s. 271.

92 Ahmed Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, ss. 83-84.

93 el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 237; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 52; es-Serahsî, *Şerhu Kitabi's-siyerü'l-kebîr*, c. 4, s. 186; el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 101.

94 el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 238.

95 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. 3, s. 339; ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 419.

96 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 101.

97 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 101.

98 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 10, s. 64.

99 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 421.

Hiristiyan teolojilerine kadar kabul görmüş bir yaptırımdır.¹⁰⁰ İslam'dan önce Arap toplumunda da kölelik mevcuttu ve köleliğin kaynaklarının başında kabile savaşları gelmekteydi.¹⁰¹

“İslam fıkında esirlerin dini ve etnik yapısına bağlı farklı değerlendirmeler bulunmakla birlikte¹⁰² esirlerin, siyasi iktidarın kararıyla köleleştirilip huması ayrıldıktan sonra geri kalanların savaşa katılan askerlere dağıtılması, genel olarak kabul görmüştür.¹⁰³ Kadın (seby) ve çocukları (zerârî) içine alan savaşçı olmayan grubun öldürülmeyip köleleştirilerek taksim edilmesi hakkında ise fikir birliği olduğu görülmektedir.¹⁰⁴ Hanbelîler, kadın ve çocukların esir (seby) olmalarıyla kendiliğinden köle olduğunu kabul etmektedirler.¹⁰⁵

İslam hukuku, siyasi iktidarın esirlere uygulayacağı hukukî yaptırım konusunda Müslümanların yararını (maslahat) gözeterek karar alması gerektiğini kabul etmektedir.¹⁰⁶ Eğer mükellef esir, Müslüman olmuşsa öldürme seçeneği düşer¹⁰⁷ çünkü İslam onun kanını dokunulmaz kılmıştır. Bütün âlimlere göre öldürülmesi haramdır. Bu durumda siyasi iktidar için Hanefîlere göre köleleştirme,¹⁰⁸ Şâfiî ve Hanbelîlere göre bedelsiz serbest bırakma (menn), fidye karşı-

100 Kölelik için bk. Aristoteles, *Politika*, çev.: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 80; Sadri Maksudi Aral, *Umumi Hukuk Tarihi*, İstanbul 1948, s. 127; Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1954, ss. 70, 78; Luifi Capogrossi Colognesi, “Roma Egemenliği: Yurttaşlık Kölelik”, çev.: Özcan Çelebicı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1993, c. 43, sayı: 1-4, ss. 309-310; Münici Kapanı, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, 7. bs., Ankara 1993, ss. 18-19; Muhammed Hamidullah, M. Akif Aydın, “Köle”, *DİA*, Ankara 2002, c. 26, ss. 237-238.

101 Ali Cevâd, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Menşurâtu Şerîf Rızâ, et-Tab'atu'l-ûlâ, Bağdad 1380, c. 5, ss. 573-575; Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Matbaatu'l-menâr, Mısır 1349, c. 11, s. 289; Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, s. 78; Muhammed Umâra, *el-İslâm ve hukûku'l-insân*, Âlemu'l-ma'rife, Kuveyt 1405/1985, s. 18.

102 Bu görüşler için bk. el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 119; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, ss. 44, 47.

103 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 119; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, ss. 44-45.

104 el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 233; el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 107; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-muctehid*, c. 2, s. 332; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, s. 44; Hadduri, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, s. 133.

105 İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. 13, s. 44.

106 İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. 13, s. 44; el-Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 7, s. 408; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 159; el-Hattâb, *Mevâhibu'l-celîl*, c. 4, s. 556.

107 Es'ad bin Muhammed bin Hüseyin el-Kerâbîsî en-Nişâbüri, *el-Furûk*, tahk.: Muhammed Tammûm, *Vezâretu'l-evkâf el-Kuveyt*, Kuveyt 1402/1982, c. 1, s. 333.

108 el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 125.

lığı serbest bırakma ve köleleştirme seçenekleri kalmış olur.¹⁰⁹ Müslüman olması ile kendisinden beklenen zarar sona erdiği için esirin öldürülmesi seçeneğinin son bulduğuna hükmedilmiştir. Fakat mülkiyet sebebinin oluşması nedeniyle köleleştirilmeleri caiz görülmüştür.¹¹⁰ Hanbelîler ve Ebu Ubeyd'e göre esir alındıktan sonra Müslüman olmakla köle olur ve devlet başkanının serbestisi (tahyir) sona erer.¹¹¹ Ancak fidye alınabilir. Esir düşmeden Müslüman olursa öldürülmesi, köleleştirilmesi ve karşılığında fidye alınması haram olur.¹¹² Başta kadın ve çocuk gibi hizmetinden faydalanılanlar olmak üzere şerrinden emin olunanların köleleştirilmesinin daha yararlı olacağı kabul edilmiştir.¹¹³ Hatta köleleştirimin, düşmanın verebileceği zararı önlediği gibi Müslümanlara da yarar sağladığı düşünülmüştür.¹¹⁴

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi savaş esirlerinin köleleştirilmesinin fıkıh metodolojisi bakımından temellendirilmesi, Muhammed suresi 4. ayetin kapsam ve bağlayıcılık durumunun tespitiyle ilgilidir. Âyetin neshedildiğini savunan Hanefîler ile neshedilmediği gibi hasr da ifade etmediğini savunan mezheplerin görüşlerini yukarıda aktarmıştık. Neshi savunanlar için konunun, ilgili âyet bakımından ele alınacak bir yanı bulunmamaktadır. Bu nedenle ayetin "hasr"ı üzerinde durmamışlardır. Ayetin "hasr" ifade etmediğini savunanlar ise Hz. Peygamber'in kimi uygulamalarını ilave hüküm kabul ederek esirlerin köleleştirilmesini kabul etmişlerdir.¹¹⁵

Savaş esirlerinin köleleştirilmesi hakkında ileri sürülen ikinci delil ise "onları sindirinceye kadar... sonra da ipi sıkı tutun" (Muhammed, 47/4) ifadelerinin yorumuna dayanmaktadır. İbn Abbâs'tan da rivayet edilen yoruma göre ayetin anlamı, "esir almakla onları sindirdiğinizde köleleştirmekle ipi sıkılaştırın" şeklindedir.¹¹⁶ Bu yorum, "ipi sıkılaştırın" ifadesini esirleri köleleştirin şeklinde anlamlandırma yoluna gitmektedir. Hâlbuki ayette geçen "ipi sıkılaştırın" ifadesi, müfessirler tarafından genellikle "esir edin" şeklinde anlaşılmıştır.¹¹⁷

109 el-İmrânî, *el-Beyân*, c. 12, s. 153.

110 el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 125.

111 Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 159.

112 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 13, ss. 47-48; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. 4, s. 125; Âmir, *Ahkâmü'l-esrâ*, s. 156.

113 İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. 13, s. 47.

114 el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. 13, s. 125.

115 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. 2, s. 334.

116 el-Mâverîdî, *el-Hâvî*, c. 8, s. 409; ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 445.

117 حَقَّى إِذَا أَتَيْنَهُمُ فَسَدُوا الْوَتَاقَ ifadesini et-Taberî, "galip gelip hakimiyet kurduklarınızdan bo-

Esasen ifadenin, “köleleştiriniz” şeklinde anlaşılması, ayetin devamında gelen karşılıksız veya belli bir fidye karşılığında serbest bırakmayı öğütleyen ibareleri dikkate almamak demektir. Kaldı ki ayetin, Zuhayli’nin yerinde işaret ettiği gibi köleleştirmeyi reddettiği (nefy) dahi söylenebilir.¹¹⁸

Savaş esirlerini köleleştirmenin meşruiyeti hakkında sahabe neslinin anlayışına örnek olarak İbn Abbâs’tan gelen bir rivayet aktarılmaktadır. Bu rivayette İbn Abbas Hz. Peygamber’in, Bedir savaşından sonra esir almasını doğru bulmayan el-Enfâl 8/67. ayetini yorumlamaktadır: “Bu Bedir günüydü, Müslümanlar o gün az idiler, daha sonra Müslümanlar çoğalıp güçleri artınca Allah, bundan sonra esirleri, “ya karşılıksız (menn) olarak veya karşılık alarak (fidâ) salıverme” ayetini indirdi. Hz. Peygamberi ve mü’minleri esirler hususunda öldürmek, köleleştirmek ve fidye alarak serbest bırakmak arasında serbest bıraktı.”¹¹⁹ İbn Abbâs’tan gelen bu rivayette, esir almayı yasaklayan el-Enfâl 8/67. ayetten sonra Muhammed 47/4. ayetin nazil olduğu tespit edilmektedir. Ancak bedelsiz salıvermeyi (menn) veya kurtuluş fidyesi (fidâ) alarak serbest bırakmayı savaş esirliğinin hukuki yaptırımını olduğunu haber veren Muhammed 47/4. ayetin hükümlerine öldürme ve köleleştirme seçeneklerini ilave etmektedir.

İbn Abbâs’tan gelen bu rivayetin farklı varyantları bulunmaktadır. Ebu Ubeyd bu haberin iki varyantını aktarmaktadır. Bu varyantların birinde “Allah, Hz. Peygamber ve mü’minleri, dilerlerse esirleri öldürmek, dilerlerse fidye karşılığı serbest bırakmak arasında muhayyer bıraktı” ifadesini naklettikten sonra, “zannedersem (İbn Abbas) dilerlerse karşılıksız (menn) olarak serbest bırakırlar” dediğini de ilave etmektedir.¹²⁰ Bu varyantta esirlerin köleleştirilmesinden söz edilmemektedir. Ebu Ubeyd’in aktardığı ikinci rivayette ise farklı olarak “zannedersem dilerlerse lütuf (menn) ile serbest bırakırlar, (Ebu Ubeyd) köle yapmazlar (dediğinden ise şek gösterdi, karar veremedi)” ifadesi yer almaktadır.

yunlarını vurmadıklarınız sizin elinizde esir olsunlar” şeklinde tefsir etmektedir. ez-Zeccâc (v.311/923), bu ifadeyi el-Enfal, 8/67 ile birlikte ele alır ve şiddetli savaştan sonra esir olmak şeklinde anlamlandırır. فُشِدُوا الْوَيْتَاقَ ifadesini Zemahşerî de “esir ediniz” şeklinde anlamaktadır. et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân*, c. 21, s. 183; Ebu İshak İbrahim es-Seriy ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabuhu*, tahk.: Abdulcelil Abduhu Şelbî, *et-Tab'atu'l-ülâ*, Âlemu'l-kutub, Beyrut 1408/1988, c. 5 s. 6; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 516.

118 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 446.

119 Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, 1.bs., Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1356; c. 6, s. 626; el-Cessâs, *Ahkâm*, c. 5, ss. 268-269.

120 Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-emoâl*, s. 129.

dır.¹²¹ Bu rivayette ise esirin, köleleştirilmeden “menn” ile serbest bırakılmasından söz etmektedir ki esasen esire “menn”de bulunmak zaten bedelsiz serbest bırakmaktır. Ebu Ubeyd’in esas görüşü de Hz. peygamberin savaş esirlerini (ki erkek savaşçıları kastediyor) köleleştirmedeği yönündedir.¹²²

Kur’an’da köle/kölelik kavramları, kimi zaman betimleyici bir üslup ile mevcut algıyı hatırlatma (en-Nahl, 16/75; er-Rum, 30/28), kimi zaman bu sosyal bir olgunun doğurduğu sorunların –evlilikleri ve aile mahremiyeti- çözümünü bağlamında (en, Nisâ, 4/3, 24, 25; en-Nûr, 58; el-Mu’minûn, 23/6) yer almaktadır. Diğer kullanımların birinde özgürlük taleplerinin kabul edilmesi (en-Nûr, 33,) emredilmekte,¹²³ diğerinde ise esir/köleleri (rikâb/rakabe’)¹²⁴ özgürleştirmenin çeşitli günahların kefareti olduğu öğretilmektedir.¹²⁵ Kur’an’da savaş esirlerinin devlet başkanının uygun görmesi halinde köleleştirilebileceğine ilişkin bir hüküm ise yer almamaktadır.¹²⁶ Bu tespit, Kur’an’ın, esirlerinin köleleştirilmesini reddettiği hakkında kesin bir kanaat oluşturmaya kâfi değilse de böyle bir hüküm vazetmediğini göstermek için yeterlidir.

Kur’an’ın esirlerin kalıcı bir şekilde köleleştirilmesinden söz etmediği sabit

121 Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-emoâl*, s. 141.

122 Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-emoâl*, s. 119.

123 Özgürlük talebinin vücut veya nedb ifade ettiği ile ilgili tartışmalar için bk. es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 3, s. 9, c. 7, s. 207; el-Kâsânî, *el-Bedâi'*, c. 2, ss. 39, 45; el-Mâverdî, *el-Hâvî*, c. 8, ss. 503-505; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 9, s. 319; Mâlik b. Enes, *el-Müdevvene*, c. 2, s. 578; Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr el-Kurtubî, *el-Kâfi fi fikhi ehl'il-Medîne*, Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1413/1992, s. 113; Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *ez-Zahîra*, tahk.: Muhammed Bûhubze, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1994, c. 3, s. 147.

124 Kelimenin kök anlamı, “beklemek, korumak, bakmak, gözetmek”tir. “er-Rakabetu” formunda insanın yüksek yeri, “boyun” anlamını kazanmıştır. “er-Reketu” korumaya almak anlamına ulaşmıştır. Karâfî, “er-rakabe” kelimesinin, hem tam ve nakis köle hem de özgür kişi için kullanılmasının sahih olduğunu ifade etmektedir. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-ayn*, tahk.: Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrî, Dâr ve mektebetu'l-hilâl, yy., ts., c. 5, s. 154; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, tahk.: Abdulhalim en-Neccâr, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîfi ve't-terceme, Kâhire 1384/1964, c. 3, s. 150 (“z.a.y.” mad), c. 9, s. 128, (“r.k.b.” mad.); İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, ss. 424-428, (“r.k.b.” mad); el-Karâfî, *ez-Zahîra*, c. 3, s. 147.

125 el-Bakara, 2/177; en-Nisâ, 4/92; el-Mâide, 5/89; et-Tevbe, 9/60; el-Mücadele, 58/3-4; en-Nisa, 4/3-4, 24.

126 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 444; Âmir, *Ahkâmu'l-esrâ*, s. 175; Karaman, *İslam Hukuku*, c. 1, s. 272; Aktan, Hamza, “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özürlüğüne Kur'anî Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 2001, Sayı: 16, s.72; Özel, “Savaş Esirleri”, s. 117.

olduğuna göre Hz. Peygamber'in geçici esaretler dışında köleleştirme uygulamaları yaptığından söz edebilir miyiz? Genel olarak hakkında hiçbir nass bulunmadığı için m. 622 yılına kadar Müslümanların, köle hukukunu, içerisinde yaşadıkları toplumun örf ve âdetine göre uyguladıkları kabul edilir. Yine vahyin nazil olmaya başlamışının on sekizinci ve hicretin beşinci yılına kadar Hz. Peygamber'in köle sahibi olduğuna dair bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır.¹²⁷ Birçok araştırmacı Hz. Peygamberin savaş esirlerini köleleştirdiğini kabul etmemektedir.¹²⁸ Ebu Ubeyd, kendisine ulaşan haberlere göre Hz. Peygamber'in müşrik esirlere (savaşçı erkekler) tatbik ettiği hükümlerin bedelsiz salıverme (menn), fidye alma (fidâ) ve savaş esirini öldürmek şeklinde olduğunu kaydetmektedir.¹²⁹ Bu tespit savaşta ele geçirilenlerin teknik bir ayırımla "esir" ve "seby" şeklinde farklı adlandırılmalarına göredir. Savaşta ele geçirilen erkek savaşçıların (esir) köleleştirildiğine dair herhangi bir rivayete rastlanılmamaktadır. Kadın ve çocukları savacılara pay ettiği hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Ancak Beni Müstalik (5/627)¹³⁰ ve Hevazin (8/630) esirleri¹³¹ kabilelerin Müslüman olması ve yapılan antlaşmalar sonucunda iade edilmiştir. Hayber gazvesinde (7/629), daha sonra Hz. Peygamberin eşi olacak olan Huyay b. Ahtab'ın kızı Safiyye, amcasının kızı ve beraberinde bulunan bir grup kadın dışında kimse esir edilmedi. Diğerleri antlaşma gereği serbest bırakıldılar.¹³² et-Taberî, Hz. Safiyye'nin amcasının kızının Dihyetu'l-Kelbi'ye verildiğini ve diğer esirlerin Müslümanlar arasında dağıtıldığını kaydetmektedir.¹³³ Ancak Hz. Safiyye'nin durumu dışındaki bilgiler kesinlik taşımamaktadır.

Hz. Peygamber, Beni Kureyza kadın ve çocuk esirlerinin beşte birini (humus) devlet hazinesine aldıktan sonra geri kalanın savaşa katılanlara dağıttı.¹³⁴

127 Vecdi Akyüz ve Nihat Engin, "Asr-ı Saadet'te Kölelik ve Cariyelik", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'e İslam*, Beyan Yayınları, İstanbul 1994, c. 1, s. 500.

128 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 444; Âmir, *Ahkâmu'l-esrâ*, s. 196; Aktan, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu", s. 73; Furat "Esirlerin Âkıbeti", ss. 385-386.

129 Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-emvâl*, s. 119.

130 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, ss. 307-308; Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbu't-tabâkâtî'l-kebîr*, tahk.: Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-hâne'î, Kahire 1421/2001, c. 10, ss. 13-115; Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-emvâl*, s. 132.

131 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 2, s. 488; el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 3, ss. 943-944, 950; Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-emvâl*, s.130; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 239

132 Buhârî, *es-Sahîh*, İcare, 22; İbn Hişâm *es-Sîre*, c. 3, s. 352; el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, ss. 665- 671; İbn Sa'd, *Tabâkât*, c. 10, s. 117.

133 et-Taberî, *Tarihu'l-umem*, c. 3, s. 9.

134 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, s. 255.

Vâkıdî'nin kaydettiği rivayete göre humus olarak ayrılan esirlerin bir kısmının azat edildiği, bir kısmının hibe edildiği, isteyenlerin hizmetçi yapıldığı nakle-dilmektedir.¹³⁵ Diğer rivayetlerde esirlerin bir kısmının–ki bunların Beni Kureyza'nın köleleri olması muhtemeldir- Sa'd b. Zeyd marifetiyle Necd bölgesine,¹³⁶ diğer kısmının ise Şam bölgesine gönderilip savaş malzemesi karşılığında satıldıkları haber verilmektedir.¹³⁷ Yahudilerden kalan kölelerin, Necd bölgesine, Yahudi esirlerin ise daha önce Beni Kaynuka ve Beni Nâdir Yahudilerinin gidip yerleştikleri Şam bölgesine gönderilmiş olması akla aykırı görünmemektedir.¹³⁸ Eğer Yahudi esirler Şam'da Yahudiler tarafından "kurtuluş fidyesi" (fidye-i necât) ödenerek satın alınmış ise –ki bu konu hakkında bilgi bulunmamaktadır- bu uygulama fidye karşılığı serbest bırakma anlamına gelmektedir.

Hizmetçi döneminde geçici tutukluluk halleri için mescidin kullanıldığı bilinmektedir.¹³⁹ Mescitte daha çok savaş esirlerinin barındırıldığı bir odanın bulunduğunu Hâtim et-Tâî'nin kızı Saffâne hadisesinden¹⁴⁰ ve bazen uygun evleri kullandığını, Kureyza esirlerini Esnar'dan bir kadının evinde hapsedmesi¹⁴¹ ve Adıyy b. Hatim'in Medine'ye esir olarak getirilen kız kardeşinin Remle b. el-Hâris'in evinde tutulmasından bilmekteyiz.¹⁴² Halife Ebu Bekir döneminde de hapisane için özel bir mekân yoktu, mescitler, dehlizler ve evler geçici tutukluluk için kullanılmıştır. İlk hapishanenin Hz. Ömer'in Mekke'de satın aldığı ev ile başladığı, daha sonra Hz. Ali'nin Kufe'de Nâfi adında bir hapis yaptırdığı, oradan tutuklular firar edince "Muhayyas" adını verdiği yeni bir hapisane yaptırdığı kaynaklarda yer almaktadır.¹⁴³ Bütün bu bilgiler Hz. Peygamber ve Raşit haliler döneminde savaş esirlerini barındırabilecek esir kamplarının bulunmadığını göstermektedir. Bu durum çeşitli savaşlarda esir edilen kadın ve çocuklarının kontrol altına alınması için gazilere dağıtma yönteminden yararlandığını göstermektedir. Diğer taraftan bu esir kadın ve çocukların, Müslüman ailelerin içerisinde kalarak İslam'ı tanımları da amaçlan-

135 el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, s. 524.

136 İbn Hişâm, *es-Sîre*, c. 3, s. 256.

137 el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 2, ss. 521-523.

138 Furat, "Esirlerin Âkabeti", ss. 384-385.

139 Buhârî, *es-Sâhîh*, Husumât, 7; Müslim, *es-Sâhîh*, Cihad, 19.

140 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 777.

141 Muhamed b. Abdulhay el-Kettânî, *Nizâmu'l-hukûmeti'n-Nebeviyye –et-Terâtîbu'l-idâriyye-*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrût, ts., c.1, s. 295.

142 el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, c. 3, s. 988.

143 Kettânî, *et-Terâtîb*, c. 1, s. 297.

muş olmalıdır.¹⁴⁴

Hız. Peygamber savaşlarda esir edilip Müslüman toplumunda yer alan esir/kölelerin, Müslüman olduklarında kısıtlılıklarının sona erdirilmesini teşvik ettiği bilinmektedir. Hız. Peygamber'in özgürlüğüne kavuşturulan esir/kölenin her uzvu için cehennem ateşinden kurtuluşu vadeden hadisleri¹⁴⁵ ile vefat ettiğinde hiçbir esir/kölesinin bulunmadığı¹⁴⁶ tespitini birleştirdiğimizde kalıcı bir esaretin (kölelik) öngörülmediği söylenebilir. Bununla birlikte sosyo-siyasal ve sosyo-ekonomik bir olgu olan köleliği, insan haysiyetini gözeten ilkeler ile düzene koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda efendi ve köleye, birbirine hitap tarzından¹⁴⁷ davranış biçimine kadar birçok tavsiyede bulunmuştur.¹⁴⁸

Hız. Peygamberin esir/kölelere iyi muamele emrine uygun davranan sahabe evlerinde bu esirlerin (seby) himaye altına alınıp eğitildikleri göz önünde bulundurulursa İslam'ın ilk dönemdeki esir/kölelik uygulaması, Muhammed Hamidullah'ın ifadesiyle "acizlerin barındırılıp hallerinin düzeltildiği bir "ıslah evi"ne benzemektedir.¹⁴⁹ Sahabe evlerinde büyüyen köle çocuklar arasından şöhret bulan ilim adamları göz önünde bulundurulduğunda, uygulamanın, çocuklar açısından "koruyucu aile" işlevini gördüğü dahi söylenebilir.

Hız. Peygamber'in Beni Müstalik ve Hevâzin esirlerini (seby) savaşa katılanlar arasında dağıtmış olması, klasik dönem İslam hukukçuları tarafından köleleştirilenin sünnetteki kanıtı olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁰ Hevâzin esirleri (seby) savaşçılara dağıtıldıktan sonra sağlanan antlaşma gereği esirlerin iade edilmesi gerektiğinde Hız. Peygamber'in sahabenin gönüllü iadesini esas alması, gönüllü olmayanlara ise ilk fey' gelirinden pay vermeyi vaat etmesi, esirlerin

144 el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, s. 120.

145 Buhârî, *es-Sahîh*, Keffâretu'l-eymân, 6; Müslim, *es-Sahîh*, Itk, 5; Ebu Dâvud, *es-Sünen*, Itk, 14, Nikâh, 4.

146 Buhârî, *es-Sahîh*, Vasâya, 1.

147 Hız. Peygamber, esir/kölelerin Allah'a hitabı hatırlattığı için efendilerine sahibim demek için "Rabbim" ifadesini kullanmasını; efendinin de "kölem", "cariyem" şeklindeki hitabını yasaklamış, bunların yerine "oğlum, kızım, gencim" şeklinde hitap etmesini salık vermiştir. Buhârî, *es-Sahîh*, Mukateb, 17; Ahmed, *Müsned*, XV/267, (h.no: 9451).

148 Ebu Zerr'den gelen uzun rivayette Hız. Peygamber, "her kim kardeşi elinin altında olursa, yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin, onları aşan şeyler yüklemesin ve eğer yüklemişse onlara yardım etsin" buyurmuştur. Buhârî, *es-Sahîh*, İman, 22; Müslim, *es-Sahîh*, Eymân, 10; Ebu Dâvud, *es-Sünen*, Edeb, 124.

149 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, s. 574.

150 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 5, s. 52, c. 10, ss. 63-64; el-Kâsânî, *Bedâi'*, c. 7, 119.

savaşçılara dağıtımıyla birlikte mülkiyetin doğduğu sonucuna varılmasına yol açmıştır.¹⁵¹ Diğer bir ifade ile esirlerin savaşçılara dağıtılmasıyla köleliğin esası olan mülkiyetin tesis olduğu düşünülmüştür. Zaten köleliğin, sahip oluş vasfının (mâlikiyet) sahip olunan (mamlukiyye) niteliğiyle değiştirilmesinden ibaret olduğu belirtilmiştir.¹⁵²

Sahabe, düşmanın Müslüman esirleri köleleştirme karşısında mütekabiliyet ilkesine göre köleleştirme yoluna gitmiştir.¹⁵³ Hz. Ebu Bekir'in, Ridde savaşlarında Beni Hanîfe kabilesinin kadınlarını köleleştirdiği ve bu kadınlardan birini de Hz. Ali'ye verdiği ve Muhammed b. el-Hanefiyye'nin bu kadından dünyaya geldiği Raşit halifeler dönemi köleleştirme örnekleri arasında gösterilmiştir.¹⁵⁴ Ancak bu köleleştirme fethedilen yerlerin ahalisini tamamen köleleştirme şeklinde olmasa gerektir. Çünkü fetih hareketlerinin genişlemesiyle başta Irak ve Şam bölgelerinde olmak üzere genel olarak fethedilen yerlerin ahalisinden cizye, topraklarından ise haraç vergisi alma yoluna gidildiği bilinmektedir. Raşit Halifelerin kitlesel köleleştirme hareketlerine girişmediğini savunan araştırmacılar, İslam toplumlarında köleliğin yaygınlaşmasını Emeviler ile başlayan köleleştirme uygulamalarının Abbâsiler tarafından sürdürülmesine bağlamaktadırlar.¹⁵⁵

Çağımız İslam hukukçularının bir kısmı, Hz. Peygamber'in düşman savaşçılarını olmasa da kadın ve çocuklarını köleleştirdiğini kabul etmişlerdir.¹⁵⁶ Bir kısmı ise, Hz. Peygamberin bu uygulamalarını köleleştirme olarak algılamamış ve Hz. Peygamber "köleleştirmeyi yasaklamamışsa da onaylamamıştır" demeyi tercih etmişlerdir.¹⁵⁷ Her iki eğilim de savaş esirlerinin köleleştirilmesini uluslararası ilişkilerdeki karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesine dayandırmışlardır.¹⁵⁸

151 Yusuf b. Musa b. Muhammed Cemâluddin el-Malatî, *el-Mu'tasar mine'l-muhtasar min müşkili'l-asâr*, Alemu'l-kutub vd., Beyrut, ts., c. 1, s. 234.

152 es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 10, s. 81.

153 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 575; Muhammed Ebu Zehra, *el-Alâkâtu'devliyye fi'l-İsâm*, Dâru'l-fikr el-Arabî, Kahire 1410/1995, s. 39.

154 el-Merğînânî, *el-Hidâye*, c. 2, s. 402; İbn Kudame, *el-Muğnî*, c. 12, ss. 264-265.

155 Aktan, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu", s. 77.

156 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 446.

157 Âmir, *Ahkâmu'l-esrâ*, s. 196.

158 Reşid Rıza, *el-Menâr*, c. 11, s. 289; Ebu Zehra, *el-Alâkâtu'devliyye*, s. 38; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 575; ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, ss. 444, 446; Ali Mansur, *eş-Şeriatu'l-İslamiyye ve'l-kânûnu'd-devliyyi'l-âmm*, Kahire 1390/1971, s. 333; Âmir, *Ahkâmu'l-esrâ*, s. 196; Özel, "Savaş

Karşılıklılık ilkesi(mukabele bi'l-misil/reciprocity),¹⁵⁹ “kötülüğün cezası dengi bir kötülüktür” (eş-Şûra, 16/40) ve “size saldıranlara, size yaptıkları saldırının dengiyle karşılık verin” (el-Bakara, 2/194) ayetleriyle tanınmıştır.¹⁶⁰ Bu ilke, İslam ülkesine karşılaştığı saldırganlığa dengiyle karşılık verme imkânı tanımaktadır. Yine bu ilke, kendisine yapılandan daha fazlasını yapma hakkını ise reddetmektedir.¹⁶¹ Ebu Zehra, bu ilkedен hareketle köleleştirme hakkının, en dar şekilde yalnızca düşmanın Müslüman esirleri köleleştirme halinde caiz olduğunu kabul etmektedir. Çünkü Kur’an’da köleliği mubah kılan açık bir nass bulunmamakta, Hz. Peygamber’in herhangi hür bir kişiyi köleleştirdiği de sabit değildir. Bütün bunlar köleliğin, islam’ın ilkten (ibtiaen) mubah kıldığı hususlardan biri olmadığını göstermektedir.¹⁶²

Klasik İslam fıkhi ise, karşılıklılık ilkesini telaffuz etmeden “Müslümanların maslahatı” ifadesine dayanarak sorunu temellendirmeye çalışmıştır. Uygulamayı kontrol altında tutmak için ise, siyasal iktidarın (imam) tercihini belirleyici kılmıştır. Hukuk sistemi, Hanefilerin yaklaşımına göre “öldürme, köle etme ve cizye sözleşmesi yapma”, diğer mezheplere göre ise, bunlara ilave olarak “bedelsiz veya bedel karşılığı serbest bırakma” seçeneklerinden birini Müslümanların yararını gözeterek kullanma hususunda siyasal iktidarı serbest bırakmıştır.

Modern dönem İslam hukukçuları, İslam’ın kölelik ve esirlerin köleleştirilmesini eski çağlardan süregelen uygulamalar olarak hazır bulduklarını ve bunu birden ortadan kaldırmak yerine tedrici bir yöntemle yok etmeyi amaçladığını kabul etmektedirler.¹⁶³ Bu çerçevede İslam’ın köleliği izale edecek sebep-

Esirleri”, s. 118.

159 Modern devletler hukukunda devletin, uğradığı bir tecavüze hukuka aykırı bir şekilde karşılık vermesi (reprisals); devletin hukuka aykırı olmasa da menfaatlerine aykırı bir uygulamaya hukuk içerisinde benzeri bir karşılık vermesi (retortion) ve kendi vatandaşlarına uygulanan muamelenin benzerini uygulaması genel olarak mukabele (reciprocity) kavramıyla ifade edilir. Dengi ile mukabele her üç durum için de kullanılmakla birlikte, hukuka aykırı karşılığa mukabele bilmisil/zararla mukabele; hukuka uygun karşılığa misilleme ve vatandaşına yapılan benzeri ile karşılık vermeye karşılıklılık (mütekabiliyet) terimlerinin kullanılabilceği ifade edilmiştir. Ahmet Özel, *İslam ve Terör – Fıkhi bir Yaklaşım-*, Küre Yayınları, İstanbul 2007, s. 80.

160 Misilleme ilkesinin delileri ve sınırları için bk. Ahmet Yaman, *İslâm Devlet Hukukunda Savaş*, Beyan yayınları, İstanbul 1998, ss. 26-30.

161 Ebu Zehra, *el-Alâkâtu’devliyye*, s. 38.

162 Ebu Zehra, *el-Alâkâtu’devliyye*, s. 38.

163 Hamidullah – Aydın, “Köle”, c. 26, s. 238.

leri oluşturduğunu ve meşru bir savaşın doğurduğu esirlik dışında köleliğin diğer kaynaklarını haram kıldığını ifade etmektedirler. Diğer milletlerle karşılıklılık ilkesinden kaynaklandığını kabul ettikleri köleliğin¹⁶⁴ kaldırılmasını İslam'ın ruhuna uygun görmektedirler.¹⁶⁵ Bu açıklama biçimi savaş esirlerini köleleştirme uygulamasının tarihsel olduğunu kabul ettikleri anlamına gelmektedir.

Sonuç

İslam'da savaş esirlerine uygulanabilecek yaptırımlardan bedelsiz (menn) ve bedel karşılığı (fidâ) serbest bırakma seçenekleri açık Kur'an nassı; esirlerin öldürülmesi ve köleleştirilmesi hakkındaki anlayış ve uygulamaların ise daha çok sosyal/siyasal şartlardan kaynaklandığı görülmüştür. Esirlerin öldürülmesi seçeneği, Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarına dayandırılmışsa da Hz. Peygamber tarafından ölüm ile cezalandırılan esirlerin cezayı gerektiren özel suçları olduğu tespit edilmiştir.

Savaş esirlerinin köleleştirilmesinin Kur'an'a dayanılarak savunulamayacağı görülmüştür. Hz. Peygamber'in erkek savaş esirlerini köleleştirdiği de sabit değildir. Kadın ve çocuk esirlerin (seby) sahabeye pay edildiğini gösteren uygulamalara rastlanmış; ancak bunların kısa süreli tatbikatlar olup çok geçmeden yapılan bir anlaşma ile iade edildikleri görülmüştür. Bu durum, İslam toplumlarında esir kampı uygulamasının bulunmayışıyla da ilişkili gözükmektedir.

İslam fıkhnın savaş esirlerinin köleleştirilmesi dışında -köle anne-babadan doğmak, mevcut köleliğin devamı olduğu için ayrı bir kaynak değildir- herhangi bir kölelik kaynağı kabul etmediği görülmüştür.

İslam fıkhnında savaş esirinin öldürülmesi veya köleleştirilmesi seçenekleri mütekabiliyet ilkesi ile ilgilidir. Daha çok Müslüman esirlerin öldürülmesi ve köleleştirilmesini engellemeye dönük olduğu, bu yetkinin devlet başkanına tanınmış olmasından anlaşılmaktadır.

1945 Birleşmiş Milletler Evrensel Beyannamesi'nin köleliği ve 1949 Cenevre sözleşmesinin esir ve sivillere yönelik kötü muameleyi yasaklamış olması, dünya ölçeğinde köleliğin ve yargı kararı ile ölüm cezası verilebilen savaş suçları dışındaki esirlerin öldürülmemesi hususunda bir uzlaşma ortaya çıkarmış-

164 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 442-443; Karaman, *İslam Hukuku*, c. 1, ss. 272-273.

165 ez-Zuhaylî, *Âsâru'l-harb*, s. 444.

tır. Bu nedenle İslam hukukunda savaş esirlerinin köleleştirilmesini veya öldürülmesini yasaklamak, nasslarla çelişen bir içeriğe sahip olmadığı için yalnızca mütekalibiyet ilkesini harekete geçirmeyi gerektirmektedir.

Kaynakça

- Aktan, Hamza, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 2001, ss. 59-79.
- Akyüz, Vecdi – Engin Nihat, "Asr-ı Saadet'te Kölelik ve Cariyelik", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'e İslam*, Beyan Yayınları, İstanbul 1994, c. 1, ss. 493-511.
- Âmir, Abdullatîf, *Ahkâmu'l-esrâ ve's-sebâ'ât fi'l-hurûbi'l-islamiyye*, Dâru'l-kutubi'l-Mısırî-Dâru'l-kutubi'l-Lübnânî, Kahire-Beyrut 1409/1986.
- Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1954.
- Aral, Sadri Maksudi, *Umumi Hukuk Tarihi*, İstanbul 1948.
- Aristoteles, *Politika*, çev.: Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- el-Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö.279/892), *Futûhu'l-Buldân*, tahk.: Abdullah Uneys et-Tabbâ', Müessesetu'l-meârif, Beyrut 1407/1982.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (ö.458/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1356.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî'l-Hasen b. İsmail (ö.256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, et-Tab'atu's-Sâniye, Mektebetu'r-ruşd –nâşirûn, Riyâd 1428/2006.
- Cemâl el-Malaîfî, Yusuf b. Musa b. Muhammed (ö.803/1400), *el-Mu'tasar mine'l-muhtasar min müşkilî'l-asâr*, Alemu'l-kutub vd., Beyrut ts.
- el-Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö.370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, tahk.: Muhammed, es-Sâdik Kamhâvî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrût 1405/1985.
- , *el-Fusûl fi'l-usûl*, tahk.: Uceyl Câsim en-Neşemî, Vizâratu'l-evkâf el-Kuveytiyye, 2. bs., Kuveyt 1414/1994.
- Cevâd Ali, *el-Mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Menşurâtu Şerîf Rızâ, Bağdad 1380.
- Colognesi, Luifi Capogrossi, "Roma Egemenliği: Yurttaşlık Kölelik", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, çev.: Özcan Çelebican, Ankara 1993, c. 43, sayı: 1-4, ss. 299-311.
- Ebu Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), *es-Sünen*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1418/1997
- İbn Abdilberr, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullâh b. Muhammed el-Kurtubî (ö.463/1071), *el-Kâfi fi fihri ehl'il-Medîne*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1413/1992.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, şerh: Abdülemîr Alî Muhennâ, Dâru'l-hadâse, Beyrût 1988.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Huseyn el-Ferrâ (ö.458/1066), *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, tahk.: Mahmûd Hasen, Dâru'l-fikr, Beyrût 1414/1994.
- Ebu Zehra, Muhammed, *el-Alâkâtu'devliyye fi'l-İsâm*, Dâru'l-fikr el-Arabî, Kahire 1410/1995.
- Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2009.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzîbu'l-luğa*, tahk.: Abdulhalim en-Neccâr, ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîfi ve't-terceme, Kâhire 1384/1964.
- el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed (ö. 170/786), *Kitabu'l-ayn*, tahk.: Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmraî, Dâr ve mektebetu'l-hilâl, yy., ts.
- Furat Ahmet Hamdi, "Kur'an'da ve Hz. Peygamberin Uygulamalarında "Esirlerin Âkıbeti", *İnsan Hakları ve Din Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 2010, ss. 377-386.

- Hadduri, Macid, *İslam Hukukunda Savaş ve Barış*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1999.
- el-Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebu Abdullah (ö.405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîheyyn*, Dâru'l-Harameyn li'tabâati ve'n-neşr ve't-tevzî', Kahire 1417/1997.
- Hamidullah, Muhammed - Aydın, M Akif, "Köle", *DİA*, Ankara 2002, c. 26, ss.237-246.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev.: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.
- el-Hattâb, Şemsuddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman et-Trâblusî el-Mağribî (ö.954/1547), *Mevâhibu'l-celîl li şerhi Muhtasari'l-Halîl*, tahk.: Zekeriyâ Umeyrât, Dâru âlemi'l-kutub, Riyad, 1423/2003.
- el-Havâcîrî, Abdurrahman Zeydan, *el-Muâmeletu bi'l-misl fi'l-alâkâti'd-devliyye fi'l-fıkhi'l-İslamî*, Yayınlanmamış Master Tezi, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Gazze 1423/2002.
- İbn Cemâa, el-İmâm Bedruddîn (ö.733/1332), *Tahrîru'l-Ahkâm fi Tedbiri Ehli'l-İslâm*, tahk.: Fuâd Abdulmun'im Ahmed, Riâsetu'l-mehâkimi's-ser'iyye ve's-şuûni'd-diniyye, Katar 1405/1985.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (ö.241/855), *el-Müsned*, (Tahk.: Şuayb el-Arneût vd.), Müessesetu'r-risâle, et-Tab'atu'l-ûlâ, Beyrut 1420/1999.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (ö.456/1063), *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-âfâki'l-cedîd, Beyrut ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö.354/965), *Sahîh İbn Hibbân bi-tertibî İbn Belbân*, tahk.: Şuayb el-Arneût, 2. bs., Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1313/1993.
- İbn Hişâm, Abdulmelik (ö.213/818), *es-Sîretu'n-nebeviyye*, tahk.: Mustafa es-Sikâ-İbrahim el-Beyârî-Abdulahfîz eş-Şelebî, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, 14. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul 2010 I/271.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, (ö.774/1343), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru hecer, 1418/1997.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (ö.620/1223), *el-Muğnî alâ Muhtasari'l-Hirakî*, tahk.: Muhammed Reşid Rızâ, Dâru'l-menâr, yy. 1367.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö.273/887), *es-Sünen*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Matbaatu dâr ihyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, Kahire ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim b. Ali Ebu'l-Fadl Cemâluddîn el-İfrnkî el-Mısri, (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru sâdir, Beyrût 1375/1956.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö.595/1199), *Bidâyetu'l-muctehid ve nihâyetu'l-muktesid*, tahk.: Muhammed Subhî Hasen Hallâk, Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire 1410.
- İbn Rüşd el Cedîd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö.520/1126), *el-Mukaddemât ve'l-mumehhedât*, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- İbn Sa'd, Muhammed (ö.230/845), *Kitâbu't-tabâkâti'l-kebîr*, tahk.: Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-hâneci, Kahire 1421/2001.
- İbn Teymiyye, Şeyhu'l-İslâm Takıyyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Adilhalîm el-Harrânî el-Hanbelî, (ö.728/1328) *es-Siyâsetu's-Ser'iyye ve İslâhu'r-Râi ve'r-Raiyye*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö.597/1200), *el-Muntazam fi târihi'l-mulûk ve'l-umem*, tahk.: Muhammed Abdulkadir Atâ – Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1412/1992.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed (ö.630/1232), *el-Kâmil fi't-tarih*, (Tahk.: Ebu'Ferrâ Abdullah el-Kâdî), Daru'l-Kutubu'l-İlmîyye, Beyrut 1407/1987.
- İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvahid (861/1456), *Şerhu Fethi'l-kadîr*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1424/2003.
- İbnu-Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed (ö.395/1004), *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*, tahk.: Abdusselam Muhammed Harun, Daru'l-fikr, Beyrut 1399/1979.
- İzzuddin, Abdulaziz b. Abdusselâm (v.660/1262), *el-Kavâidu'l-Kubrâ -Kavâidu'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm-*, tahk.: Nezîh Kemâl Mammâd-Osman Cum'a Damîriyye, Dâru'l-kalem, Dimeşk 1421/2000.

- el-İmrânî, Ebu'l-Huseyn Yahya b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim (ö.558/1153), *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, Dâru'l-minhâc, Beyrut 1421/2000, XII/153.
- Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yayınları, 7. bs., Ankara 1993
- el-Karâfi, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs, (ö. 684/1285), *ez-Zahîra*, tahk.: Muhammed Bûhubze, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1994.
- el-Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd (ö.587/1191), *Bedâiu's-senâi' fî tertîbi's-şerâi'*, Dâru kutubi'l-ilmîyye, 2. bs., Beyrut 1406/1986.
- el-Kerâbîsî, Es'ad bin Muhammed bin Hüseyin en-Nişâbûrî (ö.570/1174), *el-Furûk*, tahk.: Muhammed Tammûm, Vezâretu'l-evkâf el-Kuveyt, Kuveyt 1402/1982.
- el-Kettânî, Muhamed b. Abdulhay (ö.1915), *Nizâmu'l-hukûmeti'n-Nebeviyye -et-Terâtîbu'l-idâriyye-*, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrût ts.
- Köse, Saffet, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Farh (ö.671/1273), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muessesetu'r-risâle, Beyrut 1437/2006.
- Mâlik b. Enes (ö.179/795), *el-Müdevenetu'l-Kübrâ*, Dâru'l-kütubi'l-ilmîyye, 1.bs., Beyrut 1415/1994.
- , *Muvatta'*, tahk.: Muhammed Mustafa el-A'zamî, Muessesetu Zeyd b. Sultan, Abudabi 1435/2004.
- Mansur, Ali, eş-Şeriatu'l-İslamiyye ve'l-kânûnu'd-devliyyi'l-âmm, Kahire 1390/1971.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (ö.450/1058), *el-Ahkâmu's-sultâniyye ve'l-vilâyâtu'd-dîniyye*, tahk.: Hâlid Abdullatif es-Seb' el-İlmî, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrût 1410/1994.
- , *el-Hâvi'l-kebîr*, tahk.: Alî Muhammed Muavved ve Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrût 1414/1994.
- el-Merğînânî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil (ö.593/1197), *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-mubtedî*, tahk.: Talâl Yusuf, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrût 1416/1995.
- el-Mevsilî, Abdullah b. Muhammed b. Mevdûd (ö.683/1284), *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984.
- el-Meydânî, Abdulğani el-Ğanîmî ed-Dimeşkî (ö.1292/1881), *el-Lubâb fî şerhi'l-Kitâb*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdulahmid, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrût ts.
- Müslim, Ebu Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (ö. 261/875), *el-Câmiu's-sahîh*, Daru tîbe, Riyad 1427/2006.
- en-Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (ö.303/915), *Sünenu'n-Nesâî bişerhi'l-Hâfiz Celaluddîn es-Suyûtî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ts.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.710/1310), *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl (Tefsîru'n-Nesefî)*, tahk.: Yusuf Ali Bedevî, Dâru'l-kelîmî't-tayyib, Beyrut 1419/1998.
- Özel, Ahmet, *İslam ve Terör -Fikhi bir Yaklaşım-*, Küre Yayınları, İstanbul 2007.
- , Ahmet Özel, "İslam'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2003, c.1, sayı: 1, ss.105-122.
- , *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- er-Ramlî, Muhammed b. Ahmed b. Hamza Şemsuddîn (ö.1004/1595), *Nihâyetu'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Dâru ihyâi turâsi'l-Arabî, Beyrut 1413/1992.
- Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Matbaatu'l-menâr, Mısır 1349.
- es-Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl (ö.483/1090), *el-Mebsût*, Matbaatu's-Seâde, tasvîr: Dâru'l-ma'rife, Beyrût 1331.
- , *Şerhu Kitabi's-siyeri'l-kebîr*, tahk.: Ebu Abdullah Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâîl, Dâru'l-Kutubi'l-ilmîyye, et-Tab'atu'l-ülâ, Beyrut 1417/1997.
- , *Temhîdu'l-ukûl fî'l-usûl (Usûlu's-Serahsî)*, tahk.: Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetu'l-meârifî'n-Nu'maniyye, Haydarâbâd, ts.

- et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed el-Lahmî (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-kebîr*, tahk.: Ham-di Abdulmecid es-Selefi, Meketebetu İbn Teymiyye, Kahire ts.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Tarihu'l-umem ve'l-mülûk*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. bs., Dâru'l-meârif, Kahire 1969.
- , *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân -Tefsîru't-Taberî*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru hicr, Kahire 1422/3001.
- et-Tirmizî, Ebu İsâ Mumammed b. İsâ Sevre (ö.279/892), *el-Câmiu's-sahîh (Sünenu't-Tirmizî)*, tahk.: İbrahim Atve İvad, Şirketu mektebeti ve matba'ati Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1382/1962.
- Umâra, Muhammed, el-İslâm ve hukûku'l-insân, Âlemu'l-ma'rife, Kuveyt 1405/1985.
- el-Vâkidî, Muhammed b. Ömer (ö.207/823), *Kitâbu'l-meğâzî*, tahk.: Marsden Jones, 3.bs., Âlemu'l-kutub, Beyrut 1404/1984.
- Wafî, Ali Abdul'l-Wahid, "İslâmiyete Göre Kölelik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1961, c. 9, ss. 207-212.
- Yaman, Ahmet, *İslâm Devlet Hukukunda Savaş*, Beyan yayınları, İstanbul 1998.
- ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtadâ el- Huseynî (1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, tahk.: İbrahim et-Terzî, Matbaatu hükûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt 1392/1972.
- ez-Zeccâc, Ebu İshak İbrahim es-Seriy, *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabuhu*, tahk.: Abdulcelil Abduhu Şelbî, Âlemu'l-kutub, Beyrut 1408/1988.
- ez-Zemaşerî, Cârullah Ebi'l-Kâsım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Meketebetu'l-abîkân, Riyad 1418/1988.
- ez-Zuhaylî, Vehbe, *Âsâru'l-harb fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-fikr, Dimeşk 1419/1998.